

Pražák, Richard

Ugrofinistická studia Josefa Dobrovského

In: Pražák, Richard. *Josef Dobrovský : hungarista a ugrofinista*. Kovář, Michal (editor).
Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 50-69

ISBN 978-80-210-9266-2; ISBN 978-80-210-9267-9 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140964>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ugrofinistická studia Josefa Dobrovského

Vývoj myšlenky příbuzenství ugrofinských jazyků od nejstarších dob. Počátky ugrofinistiky v 18. století ve Skandinávii, Rusku, Německu a v Uhrách. Dvojnásobný zájem Josefa Dobrovského o ugrofinistiku. Cestopis Dobrovského o cestě do Švédska a Ruska a jeho vliv na maďarské badatele. Dobrovského německá recenze Gyarmathiho *Affinitas*. Studium vztahu slovanských a ugrofinských jazyků před Dobrovským a přínos Dobrovského na tomto poli. Celkové ocenění Dobrovského ugrofinistických studií.

Chceme-li pochopit význam ugrofinistických studií Josefa Dobrovského a jeho místo v dějinách ugrofinistiky, musíme je měřit těmito dějinami a zasadit jeho práci do historického vývoje této disciplíny, aby nám vyplynul obraz skutečně objektivní, prostý nadsazeného, nerálního zveličení Dobrovského zásluh na tomto poli, jehož se dopustil v dosti značné míře již první badatel o ugrofinistických studiích Josefa Dobrovského Pavel Bujnák.¹ Nelze totiž bez ohledu na širší historicko-srovnávací souvislosti vyvozovat ze zakladatelských zásluh Dobrovského v jednom odvětví, tj. slavistice, stejné zásluhy i v odvětví druhém, tj. ugrofinistice; ugrofinistika měla více než stoletou tradici již před Dobrovským. Dobrovského ugrofinistické práce jsou opravdu důležité a Dobrovský byl jedním z prvních významných učenců, který poznal nutnost postavit výzkum ugrofinských jazyků na historicko-srovnávací gramatický základ a svým dílem přispěl i k bližšímu vymezení dnešních obrysů ugrofinistiky. Přesto však se Dobrovský zabýval ugrofinistikou až na druhém místě vedle svých základních studií slavistických a k hlubšímu seznámení s tímto oborem jej vedl teprve zmíněný plán na *Systema linguarum*. Proto také jej nelze stavět plně na roveň zakladatelů vědecké ugrofinistiky Sajnovicse a Gyarmathiho či dokonce nad ně – jak to činí Bujnák –, třebaže jeden z nich, Gyarmathi, čerpal od Dobrovského nesporně cenné podněty. Nelze dobře přehlížet vše, co bylo na tomto poli vykonáno jak v době Dobrovského, tak v době dřívější.

V úvodě vlastní úvahy o ugrofinistických zájmech Josefa Dobrovského bude proto nezbytné seznámit se alespoň v hrubých rysech s vývojem ugrofinistiky až do doby Dobrovského.

Myšlenka příbuzenství ugrofinských jazyků má tisíciletou minulost. Už norský vasal anglického krále Alfréda Velikého Óttar z Halogalandu si povšiml za své plavby kolem Skandinávie na konci 9. století, že jazyk severonorských Laponců se podobá jazyku jedné skupiny baltských Finů, proniknuvší až k břehům Bílého moře.² Příbuznost maďarštiny s vogulštinou a s ostáčetinou poznal už roku 1458 slavný italský spisovatel a pozdější papež Pius II. Eneáš Silvius Piccolomini v díle *Cosmographia*. V práci *Tractatus de duabus Sarmatiis* (1518) se o něm zmínil i autor známé *Polské kroniky* Matěj Měchovita (Mathias de Miechow) a v roce 1549 ve spise *Rerum Moscoviticarum commentarii* vyslanec rakouského císaře v Rusku Sigismund Herberstein.³

První, kdo si povšiml příbuzenství maďarštiny s finštinou, byl náš Jan Amos Komenský. Zmínil se o něm na dvou místech v druhé části *Opera didactica omnia*, vydaných roku 1657 v Amsterdamu.⁴ Upozornění Komenského na příbuznost maďarštiny s finštinou bylo známo ve vědecké literatuře už od 1. poloviny 18. století, a proto byl také Komenský už v této době pokládán za objevitele ugrofinské jazykové příbuznosti. V tomto smyslu se vyjádřil o Komenském například

blízký spolupracovník Leibnitzův J. G. Eckhardt v díle *Commentarii de rebus Franciae orientalis*⁵ a také Leibnitz sám ve spisku *Brevis designatio meditationum de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum*, kde píše přímo, že vzpomenutý názor Komenského se nachází „in *Didacticis*“. Toto Leibnitzovo prohlášení o Komenském citoval i spoluautor známého švédsko-laponského slovníku Johann Öhrling v pojednání *De convenientia linguae hungaricae cum lapponica*, jež vyšlo roku 1772 v Uppsale.⁶

Tradičně zdůrazňovala Komenského průkopnický podnět o příbuznosti maďarštiny s finštinou maďarská jazykyně, a to už koncem 18. století. Svědectví Eckhardtovo převzali János Sajnovics ve své slavné knize *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (1770) a po něm Pál Beregszászi Nagy a Antal Décsy.⁷ K nim je třeba přiřadit také Istvána Sándora, který se o Komenském zmínil na dvou místech v časopise *Sokféle*.⁸ Také později v 19. století byl Komenského úsudek v maďarské vědecké literatuře často připomínán, a to Ferencem Kállayem, Flóriánem Mátyásem, Pálem Hunfalvyem, Bertalanem Munkácsim a Zsigmondem Simonyim.⁹ Nikde však nebyl uváděn přesný odkaz na Komenského dílo a nikomu se také nepodařilo příslušné místo v Komenském spisech nalézt,¹⁰ a proto se v novější době začalo o Komenského prvenství na tomto poli pochybovat a za objevitele příbuznosti maďarštiny s finštinou byl pokládán Hamburčan Martin Fogel. Toto mínění se ujalo zejména po kategorickém tvrzení jedné z největších ugrofinských autorit Fina Eemila Nestora Setäläho a dodnes se v ugrofinitické literatuře udržuje.¹¹

Novější práce, zejména studia Andrása O. Vértese a Vladimíra Skaličky,¹² přinášejí některé důležité doklady, z nichž možno usuzovat, že obhájcí priority Komenského v otázce objevu příbuznosti maďarštiny s finštinou mají přece jen pravdu. Vértés upozornil na důležité místo v *Opera didactica omnia* (část II., str. 113),¹³ kde Komenský píše: „*Sunt sane linguae, quae voculas ejusmodi non praeponunt, sed postponunt, ut hungarica et finnica ex europaeis...*“ Postponování, užívání postponovaných sufixů a takzvaných záložek (postposic) je skutečně důležitým rysem ugrofinských jazyků a Komenský měl možnost si tohoto jevu povšimnout jednak z vlastního pozorování, neboť se mohl seznámit s maďarštinou i finštinou přímo za svého pobytu v Uhrách a ve Švédsku, a za druhé na základě některých prací, které hovoří o tomto jevu izolovaně v maďarštině a finštině a jež se mohly velmi dobře dostat Komenskému do rukou. Jedná se tu například o dílo Andree Burea *Orbis arctoi imprimisque regni Sueciae nova et accurata descriptio* z roku 1626,¹⁴ kde se píše o postponování ve finštině, a o maďarsko-latinskou gramatiku Jánose Sylvestra (*Grammatica hungaro-latina*, 1539),¹⁵ v níž autor upozorňuje na tento jev v maďarštině.

V pojednání *Novissima linguarum methodus* z roku 1648 (*Opera didactica omnia*, tomus I., pars II., caput III., str. 29) uvádí Komenský různá znění slova hlava v některých indoevropských jazycích (řečtině, latině, němčině, angličtině, češtině, polštině) a kromě toho i znění maďarské a finské. Maďarský a finský doklad, jak upozornil nálezce tohoto Komenského výroku Vladimír Skalička,¹⁶ se přitom dostávají vedle sebe a *foemeg a paeaes* je tu zřejmě zkomoleno z maďarského *fő* (starší forma *foe*) a *meg* (značí v maďarštině také, a) a z finského *pää* (starší forma *paeae*). Vzhledem k tomu, že maďarské *fő* a finské *pää* jsou slova charakteristická i pro typicky ugrofinskou alternaci počátečního maďarského *f* a finského *p*, mohl být tento podnět Komenského velmi důležitý právě pro poznání příbuznosti těchto jazyků. Maďarštinu poznával Komenský kromě zmíněné gramatiky Sylvestrovy zvláště z Molnárovy latinské gramatiky maďarštiny,¹⁷ finštinu patrně nejvíce na základě přímého poznání ve Švédsku, kde se zřejmě seznámil i s laponštinou.¹⁸

Kromě Švéda Georga Stiernhielma, který psal rovněž o příbuznosti finštiny s maďarštinou, přičemž estonštinu a laponštinu pokládal za dialekty finštiny, dokazoval souvislost maďarštiny s finštinou v době Komenského Němec Martin Fogel, který sesbíral asi čtyřicet podobných maďarských a finských slov a povšiml si již posesivních sufixů i absence rodu v těchto jazycích.¹⁹

Na konci 17. století se dostal Holanďan Ludvík Fabricius mezi Mordviny a poznal jejich příbuzenství s Finy. Z jeho informací čerpal jeho krajan Witsen a Leibnitz, opírající se také o Schefferovo dílo *Lapponia*, které v 2. polovině 17. století podalo učené Evropě všestranný obraz

o Laponcích, jejichž příbuzenství s Finy bylo známo už dávno. Leibnitz si byl už jist příbuzenstvím Maďarů, Finů a Laponců a svou autoritou zapůsobil na mnohé další badatele.²⁰

Podobnosti finštiny s laponštinou a estonštinou věnovali od počátku značnou pozornost Švédové a Finové, kteří přicházeli s Laponci a Estonci nejvíc do styku. Švéd Olavus Rudbeck mladší (1660–1740) odvozoval ještě fantasticky společný původ Estonců, Finů a Laponců od deseti kmenů izraelských.²¹ Zásahu o rozvoj ugrofinistických studií třeba přičíst teprve Mikaelu Wexioniusevi-Gyldenstolpemu a Johannesu Welinovi, který napočítal roku 1744 už 566 příbuzných maďarských a finských slov. Nepřímo se o ugrofinistiku zasloužili i odpůrci teorie maďarsko-finského příbuzenství, Finové Elias Brenner a Matthias Hallenius, stoupenci finsko-švédské jazykové příbuznosti, kteří zdůrazňovali souvislost finštiny se starou gótsčinou.²² Těmto teoriím byl poplatný i profesor v Lundu Arvid Moller, a dokonce i věhlasný uppsalský profesor Johannes Ihre (1707–1780), jehož *Glossarium Suio Gothicum* (Uppsala 1759) je pokládáno za jedno ze základních nordistických děl, na němž později mnoho budoval i Schlözer.²³

Od 18. století – nepočítáme-li starší prameny: staré ruské letopisy, arabské zprávy, dílo Silviovo a Herbersteinovo²⁴ – se stává důležitým zdrojem poučení o ugrofinských národech říše ruská. Velký význam měl v tomto ohledu spis Strahlenbergův *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1730), v němž jeho autor, švédský důstojník zajatý v bitvě u Poltav, který prožil dlouhá léta na Sibiři, podává jednu z prvních důkladných zpráv o ruských Ugrofincích a zároveň jeden z nejpřesnějších popisů ugrofinského příbuzenství, v němž velmi správně rozlišuje dvě hlavní skupiny Ugrofinů: obugorskou a finskou.²⁵ Vědecky překonal spis Strahlenbergův petrohradský akademik Gerhard Friedrich Müller, který ve třetím svazku svého rozsáhlého devítisvazkového díla *Sammlung russischer Geschichte* (Petrohrad 1732–1764) seznámil vědeckou veřejnost podrobněji s permštinou, votáčtinou, mordvinštinou i čeremištinou (na obě posledně jmenované upozornil pronikavěji poprvé už Holanďan Witsen ve své knize *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, objevené hlavně se zřetelem k jazykům samojedským). Po stránce historicko-topografické a národopisně dokumentární přinesla mnoho nového díla Müllerových petrohradských kolegů Johanna Eberharda Fischera *Sibirische Geschichte I–II* (Petrohrad 1768) a Petra Simona Pallase *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs I–III* (Petrohrad 1771–1776),²⁶ z nichž si bylo možno utvořit již dosti podrobný obraz o historii i lidových obyčejích Vogulů, Ostáků, Mordvinů, Čeremisů a dalších ugrofinských národů Ruska.²⁷ Tehdy také vyšly první ruské gramatiky čeremištiny a votáčtiny (1775), a rozšířily tak známé jazykové příručky finštiny a maďarštiny, k nimž se přiřadil v roce 1780 Huppelův slovník a gramatika estonštiny. Proto také měly ugrofinské jazyky své pevné místo už i v Pallasem redigovaném velkém kateřinském slovníku *Vocabularia linguarum totius orbis comparativa*, vycházejícím od roku 1786 v Petrohradě.²⁸

Své první významné středisko utvořila už také domácí německá škola ugrofinistická. Jejím sídlem bylo Göttingen, kde působili profesori Johann Christoph Gatterer a August Ludwig Schlözer. Velký význam mělo zvláště dílo Schlözrovo,²⁹ jeho *Allgemeine nordische Geschichte* (Halle 1771) bylo vynikajícím shrnutím dosavadních znalostí o Ugrofincích a zároveň jejich kritickým výkladem. Schlözer skoncoval s některými nekritickými bajkami v ugrofinistice (například s Rudbeckovým odvozováním společného původu Estonců, Finů a Laponců od deseti kmenů izraelských), postavil se i proti Sajnovicovu ztotožnění laponštiny s maďarštinou a dokazoval, že k maďarštině mají mnohem blíže permština s vogulštinou. Svým srovnávacím slovníčkem vogulsko-ostáckým vytvořil předpoklady pro uznání nejužší příbuznosti těchto jazyků i jejich sounáležnosti k maďarštině.³⁰ V širším smyslu slova přispěl k rozvoji ugrofinistiky také jiný významný průkopník nordistiky a finistiky Christian Friedrich Rühls, autor pětidílných švédských dějin z let 1803–1814, přehledu nordické poezie a mytologie z roku 1812 a popisu Finska z roku 1809, který vynikl rovněž ve slavistice a zapůsobil silně na naše obrozence svými stručnými dějinami slovanských národů staršího období, v nichž po vzoru Schlözrova uváděl slovanské dějiny do sou-

vislosti s dějinami severských a baltských národů. Tyto Rühsovy dějiny vyšly dokonce roku 1818 v Praze česky v překladu Hankové a s Herdovou předmluvou o Slovanech.³¹

V době formování göttingenského ugrofinistického střediska dochází také k ustavení maďarské ugrofinistiky jako samostatného vědního odvětví.

Prehistorii maďarské ugrofinistiky zahájil už roku 1666 János Tröster, který ve svém díle *Das alte und neue Dacia* uveřejnil několik lexikálních shod v maďarštině a finštině a opírajíce se o Eckhardta uznávali příbuznost maďarštiny s finštinou také János Stilting v práci *Vita sancti Stephani regis Hungariae* (Győr 1747, str. 8) a György Pray v pojednání *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* (Víděň 1761, pars III., str. 319n.).³² Prvním vědeckým pokusem o čistě ugrofinistickou práci byla až kniha Jánose Sajnovicse *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse* (vyšla roku 1770 nejprve v Kodani a pak i v Trnavě), která dokazovala úzkou spojitost laponštiny s maďarštinou a jejíž historický význam tkví v tom, že kromě lexikálních shod zdůraznila i shody tvaroslovné a syntaktické, a tím se stala průkopnickou prací pro celou moderní srovnávací jazykovědu. Za vlastního zakladatele maďarské ugrofinistiky je pokládán Sámuel Gyarmathi, který prohloubil a dovedl dále srovnávací metodu Sajnovicsovu a jehož epochální dílo *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (Göttingen 1798) tvoří novou etapu ugrofinistického bádání, neboť teprve Gyarmathiho dílem se stala otázka ugrofinského příbuzenství předmětem vědeckého lingvistického bádání.³³

Je neocenitelnou zásluhou Josefa Dobrovského, že přispěl svým podílem k formování Gyarmathiho díla; zájem Josefa Dobrovského o ugrofinistiku a ugrofinské jazyky tvoří cennou a dodnes živou část jeho díla, a zaslouží si proto i v této práci hlubší pozornosti.

Podrobný jazykový rozbor názorů Josefa Dobrovského na tyto otázky provedl již Pavel Bujnák; jeho rozbor se však opíral mnohdy o nesprávné údaje a nedostatečně přihlížel k tomu, co bylo již v ugrofinistice vykonáno. Proto také jeho nekritický chvalozpěv na každé slovo Dobrovského týkající se ugrofinistické problematiky působí málo přesvědčivě; Bujnák také neznal všechny dnes dostupné prameny, zejména neznámou Dobrovského recenzi Gyarmathiho *Affinitas*, na niž zde poprvé upozorňujeme a která představuje nejvýznamnější plod ugrofinistických studií Josefa Dobrovského.

Dobrovského zájem o ugrofinské jazyky se projevil dvojím způsobem. První je ovlivněn jeho plánem na napsání díla *Systema linguarum*³⁴ a je dán jeho zájmem o ugrofinské jazyky jako zvláštní jazykovou skupinu a o jejich místo mezi ostatními jazyky a druhý vyplývá z jeho studií slavistických a je nesen úsilím poznat vzájemný vliv a vztahy slovanských a ugrofinských jazyků.

O otázky ugrofinské jazykové příbuznosti se začal Dobrovský zajímat již před svou cestou do Švédska a Ruska, v době, kdy studoval laponský slovník a práci Sajnovicsovu o příbuznosti laponštiny s maďarštinou. Třebaže důvěřoval názorům Sajnovicovým, chtěl si tyto problémy prověřit na místě ve Finsku, vždyť – jak praví – finština je napůl maďarština.³⁵

Cesta sama, již Dobrovský zahájil v doprovodu hraběte Jáchyma Šternberka 15. května 1792, se protáhla až do konce ledna roku 1793. Třetího srpna 1792 přijel do Turku – někdejšího hlavního města Finska a sídla nejstarší finské university. Strávil v tomto přímořském městě celkem čtrnáct dní. Sám žák Schlözrvův se tam poznal s jiným Schlözrovým žákem, profesorem university v Turku Henrikem Gabrielem Porthanem, zakladatelskou osobností finského národního obrození, s jehož jménem je spjat i počátek bádání o finském jazyce a finské literatuře, a získal od něho řadu cenných informací o českých i jiných slovanských knihách uchovaných v tamní universitní knihovně.³⁶

Krátkou dobu svého pobytu ve Finsku využil Dobrovský plně k seznámení s Finy a jejich jazykem a své poznatky si ještě prohloubil v Petrohradě, kde navštívil také známého znalce ugrofinských národů Ruska profesora Petra Simona Pallase, od něhož získal gramatiku permštiny.³⁷ Z Ruska si nejspíše také přivezl spis kazaňského pravoslavného biskupa Benjamina Puceka Grigoroviče *Sočiněnija prinadležaščije k čeremisskoj grammatike* (Sankt Petěrburg 1775) a dále

Sočinenija prinadležaščije k grammatike votskogo jazyka (tamtéž 1775) a první gramatiku čuvaštiny Sočinenija prinadležaščije k grammatike čuvaškogo jazyka (tamtéž 1769). Již ve Stockholmu si koupil finsko-latinsko-švédský slovník Jusleniův (*Juslenii Danielis episcopi scarensis in Suecia lexicon fennico-latino-suecicum*, Holmiae 1745) a od Porthana pravděpodobně dostal Vhaelovu gramatiku finštiny (*Grammatica fennica*, Holmiae 1733) a blíže nezjištěný finský katechismus.³⁸

Spolu s další literaturou o ugrofinistické problematice, kterou tehdy Dobrovský již znal – práce Sajnovicsova, laponský slovník Ihreho, srovnávací slovník Pallasův, spis Strahlenbergův, Hegerova obrana Sajnovicse atd.³⁹ –, mohl si utvořit na tomto základě o problematice ugrofinských jazyků poměrně dosti dobře podložený úsudek. Vyjádřil jej nejpřehledněji ve svém cestopise *Reise nach Schweden und Russland* (knižní vydání v Praze 1796), kde dospěl k závěru, že ugrofinské jazyky tvoří nesporně zvláštní jazykovou skupinu, charakterizovanou jednotností rodu, postposicemi a nahrazováním osobních zájmen přivlastňovacími sufixy označujícími osobu vlastníka. Dále došel k závěru, že maďarština se liší od laponštiny mnohem více, než připouštěl Sajnovics, a že blíže než k laponštině má k votáčtině, permštině a zejména k vogulštině. Z uvedených příruček votáčtiny a permštiny zjistil shodu koncovek votáckého a maďarského infinitivu i lexikální souvislosti permsko-maďarské.⁴⁰

Analyzujeme-li blíže tento soud Dobrovského, vidíme, že se tu přibližuje, pokud jde o užší příbuzenství maďarštiny s votáčtinou, permštinou a vogulštinou než s laponštinou, názorům Schlözrovým v jeho *Allgemeine nordische Geschichte* z roku 1771. Už Schlözer zde považoval za přemrštěné Sajnovicsovo „idem esse“ ohledně laponštiny a maďarštiny a shledával u maďarštiny více podobnosti s permštinou a vogulštinou než s odlehlejší laponštinou. Rovněž kritický Schlözrův výklad otázky ugrofinské příbuznosti a jeho přehled ugrofinských národů je v souladu s míněním Dobrovského.⁴¹

Dobrovský však předčil Schlözra svým důrazem na gramatické zvláštnosti ugrofinských jazyků a jejich promyšlenou filologickou klasifikací, Schlözrovi ještě cizí. Projevil jemný smysl pro srovnávací pojetí otázky i pro její hlubší jazykový rozbor neopírající se pouze o lexikální vztahy, nýbrž také o gramatickou strukturu jazyka. V tom se řadí po bok Sajnovicův, nepodléháje ovšem jeho mylnému ztotožení maďarštiny s laponštinou, a razí cestu Gyarmathimu.

Dobrovského cestopis měl záhy po svém vydání mezi Maďary značný ohlas. Kromě Gyarmathiho – o němž bude ještě hovořeno – jej vysoce ocenil vydavatel časopisu *Sokfélé* István Sándor (1750–1815), autor první maďarské bibliografie (*Magyar Könyvesház*, Győr 1803). Sándor věnoval ve svém *Sokfélé* mnoho místa otázkám ugrofinské příbuznosti.⁴² Nebyl sice původní vědeckou osobností, ale měl rozsáhlý přehled po celé ugrofinistické vědecké literatuře, jejíž výsledky ve svém časopise horlivě propagoval. Podával v něm na základě Ihreho, Hupla a Schlözra rozsáhlé seznamy laponských, estonských i vogulských slov a srovnával je s maďarštinou.⁴³ Jeho články „Egy igazí hazafinak óhajtása“ (Přání opravdového vlastence), „A nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról“ (O příbuzenství naší řeči s ostatními jazyky) aj.⁴⁴ tvoří dohromady první maďarské dějiny ugrofinistiky.

V řadě pěstitelů ugrofinistiky Sándor připomínal v těchto člancích vedle Rudbecka, Leibnitze, Eckhardta, Strahlenberga, Fischera, Sajnovicse, Schlözra, Pallase, Hagera, Gyarmathiho a dalších i našeho Jana Amose Komenského.⁴⁵ Jeden z nich věnoval také Dobrovského cestopisu a uveřejnil z něho všechny podstatné výňatky týkající se Dobrovského názorů na ugrofinské příbuzenství. Cestu Dobrovského, podniknutou na náklad Královské české společnosti nauk, kladl Maďarům za příklad a horlil tu proti nezapomenutelnému podceňování české kultury neznámým pisatelem v *Bécsi Magyar Hírmondó* (v čísle z 25. března 1794) a upozorňoval na starobylost české literatury, která se už v 15. století mohla pochlubit celou řadou významných děl.⁴⁶ Sándor poznal české prostředí na vlastní oči za své cesty do Německa, Francie a Anglie, kdy projel Moravu i Čechy a zastavil se také v Praze. Svě zázitky vylíčil v knize *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* (Dopisy dobrému příteli od jednoho Maďara z cesty v cizině), v níž se vyslovoval s neobyčejnými sympatiemi o české

minulosti (zvláště o době Karla IV. a o husitství), o bohatých kulturních památkách českých měst, dobré hospodářské úrovni, protiněmeckém vlasteneckém zaujetí Čechů a na závěr připomenul dokonce i dávnou historickou jednotu Čechů, Moravanů a Slováků.⁴⁷ Snad i tyto osobní vzpomínky ovlivnily Sándora při jeho chvále Dobrovského cestopisu, která svědčí o tom, jak hluboce Dobrovského *Reise* svým zdůrazněním ugrofinské jednoty na Maďary zapůsobila.

Kromě Josefa Dobrovského navštívil v devadesátých letech 18. století Finsko také významný polský politik a spisovatel Julian Ursyn Niemcewicz za své cesty z Petrohradu do Ameriky, kam se odebral oku 1796 po svém propuštění z petropavlovské pevnosti, kde byl vězněn za účast v Kościuszkově povstání. Jeho cesta vedla nejprve Finskem a zachytil ji v rukopisném deníku z té doby. Niemcewiczovy zájmy byly jiné než zájmy Dobrovského, a proto nevěnoval žádnou pozornost finštině ani otázkám jazykové příbuznosti Finů, zato tím více si všímal finských dějin, švédsko-ruských vztahů (předvídal dobytí Finska Ruskem) i finské přírody. Cesta Finskem, tehdy porobeném Švédý, v něm vzbuzovala obdobně jako v Dobrovském živé soucítění s osudem utlačovaného finského národa, který promítal také do současné problematiky polsko-ruské, a dospěl tu k poznání, že je to venkovský lid, který si i v době těžké politické poroby uchová mateřský jazyk jako základní předpoklad samostatné národní existence. Bylo by zajímavé zjistit, zde se Niemcewiczovi dostal již před napsáním jeho cestovních zápisků⁴⁸ do rukou také cestopis Dobrovského, který vyšel poprvé roku 1795 v *Neuere Abhandlungen der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* (II. svazek, Prag 1795, str. 125–194).

Po návratu ze své cesty do Švédska, Finska a Ruska se Dobrovský vracel k otázkám ugrofinské příbuznosti a specifičnosti ugrofinských jazyků ještě mnohokrát v korespondenci s Ribayem a s Durychem. Zajímala ho nadále otázka příbuznosti permštiny a voťáčtiny s maďarštinou i specifické rysy finštiny, o nichž se zmiňoval hlavně v dopisech Durychovi, i místo ugrofinských jazyků mezi ostatními jazyky. Nejcenější z této korespondence je dopis Dobrovského Ribayovi napsaný hned po návratu ze severské cesty 8. února 1793, v němž píše o nepochybné příbuznosti maďarštiny s finštinou a nesouhlasí s Sajnovicsem, neboť – jak praví – rozdíl mezi laponštinou a maďarštinou je daleko větší než mezi češtinou a ruštinou. Upozorňuje na shodu maďarského infinitivu na *-ni* s permštinou a voťáčtinou (*-ny*), podává dvacet dva ze srovnávacího hlediska zajímavých finských slov a zmiňuje se také o některých zvláštnostech finštiny, například o skutečnosti, že ve finštině nezačínají slova nikdy dvěma souhláskami atd. Píše tu o svém plánu na spis *Systema linguarum* a uvádí zajímavé tvrzení, že jediná věta je ze srovnávacího hlediska cennější než sto slov. Touto zásadou se Dobrovský distancuje od pouhého lexikálního srovnávání a ukazuje, že k poznání jazykové příbuznosti je třeba znát také skladbu jazyka, jeho syntaktickou strukturu i specifické gramatické zákony. Snaha o postižení obecnosti (absence rodu v ugrofinských jazycích) se tu pojí i s bystrým konkrétním smyslem srovnávacím (shoda infinitivních koncovek v maďarštině, permštině a voťáčtině).⁴⁹

Tento Dobrovského list Ribayovi zaujal hned v době svého vzniku a byl částečně přetištěn 25. dubna 1794 v maďarském časopise *Bécsi Magyar Hírmondó* (č. 33, roč. 1794). Přání Dobrovského, aby některý Maďar navázal spojení s prof. Porthanem z Turku, si povšiml maďarský básník a jazykovědec Ferenc Verseghy, který hned po přečtení článku v *Bécsi Magyar Hírmondó* o tom napsal 13. května 1794 Porthanovi s odvoláním na podnět Dobrovského a informoval jej o hlavních principech maďarské gramatiky. Verseghyho listu Porthanovi je přikládán velký význam v rozvoji maďarsko-finské kulturní spolupráce a v upevňování vědomí jazykové pospolitosti. Henrik Gabriel Porthan znal maďarskou gramatiku už dříve z informací svého spolužáka z Göttingen Davida Perlakiho. Porthan se seznámil v létě 1779 v Göttingen také s profesory Schlözrem a Gattererem a je pokládán za jednoho z jejich nejvýznamnějších žáků.⁵⁰

Dobrovského popud ke styku Verseghyho s Porthanem je velmi závažný a je pravděpodobné, že týž popud přiměl k navázání styku s Porthanem i vlastního zakladatele vědecké ugrofinistiky maďarské Sámuela Gyarmathiho.⁵¹

Sámuel Gyarmathi (1751–1830) byl maďarský lékař sedmihradského původu; vystudoval ve Vídni, působil pak jako vychovatel a domácí lékař u řady významných maďarských velmožů, hrabat Rádayových, sedmihradského šlechtice Gergelye Bethlena aj. Procestoval půl Evropy a zajímal se přitom nejen o lékařství, nýbrž také o přírodní vědy, národní hospodářství atd.⁵² Záhy se začal věnovat i vědeckému studiu maďarštiny. Ve svém spise *Okoskodva magyar nyelvmester I-II*, (Maďarský jazykový průvodce, Kolozsvár – Nagyszzeben 1794) věřil ještě ve spřízněnost maďarštiny s orientálními jazyky, avšak později toto mínění opustil a přejal názor o ugrofinské příslušnosti maďarštiny.⁵³ První popud k tomu dostal patrně už od Dobrovského z jeho soudu v *Bécsi Magyar Hírmondó* a v *Reise nach Schweden und Russland*.

Velký význam měla v tomto směru pro Gyarmathiho i jeho cesta po Evropě v letech 1795–1798, kdy navštívil se svým svěřencem, mladým Elekem Bethlenem Německo, Dánsko a Švédsko.⁵⁴ V letech 1797–1798 pobýval dlouhou dobu v Göttingen, seznámil se s Augustem Ludwigem Schlözrem a s jeho pomocí tu vydal roku 1798 i své hlavní dílo *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*.⁵⁵

Rukopis *Affinitas* četl ještě v roce 1797 Schlözer a plně souhlasil s Gyarmathiovým tvrzením, že maďarština a finština se odlišují jenom jako dialekty, a poukázal na to, že tento názor zastával sám na základě vlastního studia i pod vlivem profesora Ihreho v Uppsale už před čtyřicet jedním rokem. Oceňoval, že Gyarmathi dokázal toto příbuzenství nejen ve slovníku, ale také v gramatice. Dosavadní bádání nedovoluje ještě zcela průkazně a do detailů vysledovat genesi *Affinitas*. Jisté je, že původní verze *Affinitas* počítala jen s příbuzenstvím Maďarů s Laponci, v čemž utvrdil Gyarmathiho po Sajnovicsovi i spis Josefa Hagera *Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungaren mit den Lappländern* (Wien 1793), který znal dobře také Dobrovský.⁵⁶ Se Schlözrem se seznámil Gyarmathi prokazatelně až v roce 1797, kdy už patrně znal spis Dobrovského anebo alespoň citaci z jeho dopisu Ribayovi v *Bécsi Magyar Hírmondó*. Nasvědčovaly by tomu alespoň výňatky z Dobrovského *Reise* v *Affinitas* (str. 120–121), týkající se Porthana, antropologických znaků Ugrofinů⁵⁷ i jazyků tvořících ugrofinské společenství. O osobní známosti Dobrovského s Gyarmathim už v roce 1798 svědčí Dobrovského listy Zlobickému i vlastní dopis Gyarmathiův Dobrovskému z 30. dubna 1799. Jejich námětem byly spíše slavistické otázky a jejich maďaristické souvislosti.⁵⁸

Nejcennějším dokladem nejen vztahu Dobrovského a Gyarmathiho, ale ugrofinistických zájmů a úrovně ugrofinistických znalostí Josefa Dobrovského vůbec, je doposud neznámá Dobrovského recenze *Affinitas* v jenských *Allgemeine Literatur-Zeitung*. Není to pouhá recenze, ale obsáhlá, vědecky dobře fundovaná ugrofinistická studie, která tu vyšla na dvě pokračování v červenci 1799.⁵⁹

Dobrovský ve své recenzi rozebírá dílo Gyarmathiho a vytváří tu zároveň v kritických i souhlasných připomínkách svůj přehled problematiky ugrofinského jazykového příbuzenství, mnohem konkrétněji již propracovaný než v *Reise* anebo roztroušených poznámkách v korespondenci. Dobrovský velice správně odhaduje poměr ugrofinských jazyků k ostatním jazykům, zejména k slovanským, jak se o tom ještě zvlášť zmíníme, ale též ke germánským, turkotatarským aj. Bystře odhaduje například to, že finské *kauppa* souvisí s německým *kaufen*,⁶⁰ a nikoliv s maďarským *kapu*, souvisejícím s tureckým *kapu*, *kapi*. Nehledá rovněž souvislost mezi finským *vaha* a maďarským *viasz*,⁶¹ nýbrž odvozuje *vaha* správněji z německého *Wachs*.⁶²

Cenné jsou rovněž jeho postřehy týkající se základních hláskoslovných zákonů ugrofinských jazyků. Používání *f* u Maďarů tam, kde Finové mají *p*, postihl svým příkladem *fő* = *pää* již náš Komenský;⁶³ pozoruhodnější je však Dobrovského objev, že přípona 1. os. sing. *-m* v maďarštině je starší než finské *-n* vzniklé právě z *-m* a že toto *-m* se nalézá také v latině, řečtině, perštině i jazycích slovanských. Je to skutečnost dnes již všeobecně známá, avšak její postřehnutí v ugrofinských jazycích, kde je otázka koncového *-m* a *-n* v první osobě singuláru dosti složitá,⁶⁴ bylo tehdy ukázkou Dobrovského mistrného filologického citu a svědčí také o jeho značných znalostech ugrofinských jazyků. Názorně to ukazují i příklady, neboť Dobrovský se nespokojuje pouze

s očividnými shodami, jako finsko-estonského *veri* s maďarským *vér*, ale poukazuje i na shody v komparativu laponštiny a maďarštiny (*bb*), na paralelu *h* a staršího *k* ve finštině, maďarštině a laponštině atd.⁶⁵ Na místě je také jeho ztotožňování finského *mesi* a maďarského *méz* či finského *sarvi*, estonského *sarv* a maďarského *szarv*.⁶⁶

Zcela moderním prvkem bylo jeho zdůraznění významu samejedyckých jazyků pro poznání původního hláskoslovného systému ugrofinských jazyků.⁶⁷ V některých konkrétních příkladech se ovšem Dobrovský mylil, například při srovnávání finského *lintu*, estonského *lind* (pták) a laponského *lodde* s maďarským *légy* (moucha), ačkoliv *lintu*, *lind* a *lodde* souvisí s maďarským *lúd* (husa). *Légy* naproti tomu lze spojovat s voťáckým *lúz* a zyrjanským *lož*. Souvislost *lintu*, *lind* a *lodde* je však nesporná.⁶⁸

Jen zcela výjimečně se dal Dobrovský strhnout k tak pochybné spekulaci jako srovnávání latinského *mecum*, *tecum*, *secum* s laponským *mo-kum*, *to-kum*, *so-kum* (tak Dobrovský!), kde zřejmě nevěděl – nehledě na nanejvýš spornou hodnotu takového srovnávání samotného – že komitativ osobních zájmen se tvoří v singuláru koncovkou *-inâ*, *-in*, kdežto koncovka *-guim* (což je zřejmě Dobrovského *-kum*) se vyskytuje pouze ve tvarech plurálních.⁶⁹

Pozoruhodná Dobrovského studie by si zaslouhovala ještě podrobnější jazykového rozboru, ale to je úkol jazykovědců. I z toho však, co zde bylo řečeno a z textu Dobrovského recenze (publikovaného v plném znění v dokumentární části této práce), doufám oprávněně vyplyne, že tu jde o nejvýznamnější Dobrovského příspěvek ke specificky ugrofinistickým otázkám, který názorně svědčí nejen o jeho rozsáhlém ugrofinistickém vzdělání, nýbrž také o skvělém citu srovnávacím, s nímž se dovedl Dobrovský vyznat v tak složitých otázkách, vyžadujících zcela výjimečné erudice a postřehu.

S uznáním třeba vzpomenout i Dobrovského pokusů o srovnávání ugrofinských jazyků s jazyky slovanskými. Třebaže ani tady není prvním, kdo na tyto otázky upozornil, je jedním z prvních, kdo se jim přiblížil s důkladnější vědeckou akribií. Ugrofinské jazyky mu pomohly rozřešit mnohý obtížný problém slavistický a naopak si na nich uvědomil plněji význam slovanských jazyků a jejich pronikání do okolních jazykových oblastí.

Spojitosť mezi maďarštinou a slovanskými jazyky si povšiml už v roce 1595 významný dalmatský humanista Faust Vrančić, který ve svém slavném *Slovníku pěti nejvznešenějších jazyků evropských*⁷⁰ má zajímavou kapitolu „Vocabula dalmatica quae Ungari usurparunt“,⁷¹ v níž je poprvé nadhozena otázka lexikálních vztahů slovansko-maďarských. Benediktin Loderecker doplnil Vrančićův slovník o češtinu a polštinu na slovník sedmijazyčný a vydal jej roku 1605 v Praze.⁷²

Vrančić dobře postihl slovanský původ maďarských slov *malaszt*, *apáca* aj. Vrančićův seznam rozšířil se zřídka správným určením (jako například u slova *vacSORA*) roku 1693 Ferenc Főris Otrokócsi.⁷³ Po Otrokócsim se zabývali maďarsko-slovanskými lexikálními vztahy Maďarů až na konci 18. století Sámuel Pázmány, Mihály Benedek a Pál Beregszászi Nagy.⁷⁴

Zvláště zajímavý byl pokus Pála Beregszásziho Nagye, který ve svém díle *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* (Leipzig 1796, str. 148–155) srovnává na základě Pohlovy příručky *Die böhmische Sprachkunst* 142 slov maďarských a českých a na základě srovnávacího slovníku Pallasova 21 slovo maďarské a ruské. Beregszászi výstižně zdůraznil vzájemnou výměnu slov mezi slovanskými jazyky a maďarštinou oproti jednostrannému názoru, že pouze slovanská slova přecházela do maďarštiny, a nikoliv naopak.⁷⁵

Význam slovanských slov v maďarštině zdůraznili zvláště Sámuel Gyarmathi a István Sándor. Gyarmathi kladl slovanská slova v úvodu k *Affinitas* při úvaze o slovní zásobě maďarštiny na první místo⁷⁶ a uveřejnil zde poměrně rozsáhlé srovnávací slovníčky rusko-německo-maďarské (*Affinitas*, str. 306–333), slavenosrbsko-německo-maďarské (tamtéž, str. 334–346), česko-latin-sko-maďarské (tamtéž, str. 346–352) a polsko-německo-maďarské (tamtéž, str. 352–362). Čerpal pro ně hlavně z díla Pavla Doležala *Grammatica slavo-bohemica* (Pressburg 1746) a ze vzpomenutého již srovnávacího slovníku Pallasova. Gyarmathi tu uvedl například odpovídající ruská

slova k maďarským slovům *barát, bab, bába, bolha, beretva*, polská k *bárány, barázda, csolnak* i slova s rozsáhlejším slovanským rodokmenem jako *barlang, barack, gonosz, ponyva*, aj. S češtinou a slovenštinou dával do souvislosti maďarská slova *kaliba, bodnár, hiba, cseléd, csütörtök, köböl* atd. Dnešní jazykověda zamítá pouze slovanský původ slov *beretva, cseléd* a *köböl*, či o nich alespoň pochybuje. Třebaže Gyarmathiho přehled příbuzných maďarských a slovanských slov nemohl být samozřejmě ve všech případech přesný, byl na svou dobu pozoruhodný a jeho velkou předností bylo zejména pečlivé rozčlenění slovanských slov v maďarštině podle jednotlivých národních jazyků. Pokud se týče češtiny a slovenštiny, překonal jak Beregszásziho tak i Gyarmathiho soupis Sándorův v *Sokfэле* (sv. XII, Győr 1808, str. 3–183), kde Sándor uvedl mnoho českých a slovenských slov, a třeba mezi nimi byla řada pomýlených (například *bika*), jeho seznam se stal vzorem i pro Gyarmathiho *Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.*, jenž vyšel roku 1816 ve Vídni.⁷⁷ Sándor našel v maďarštině celkem 700 slovanských slov⁷⁸ a z jeho příkladů na převzetí z češtiny a slovenštiny uvedme alespoň *király* < král a *medve* < medvěd (pro medvěda našel odpovídající slova i v chorvatštině a ruštině).⁷⁹ Zajímavý je i jeho postřeh o množství místních jmen doložených jak na Slovensku, tak v Čechách (Bohunice, Bohuslavice, Hrádek atd.), z čehož vyvodil, že Češi a Slováci museli kdysi bydlet pohromadě a tvořit jeden národ. Buď se Češi přestěhovali do svých sídel ze Slovenska anebo Slováci z Čech.⁸⁰ Svým přesvědčením o historické jednotě Čechů, Moravanů a Slováků ukončil již dříve svůj popis cesty českými zeměmi⁸¹ a podal tu vzácný důkaz objektivního úsudku, jež nedovedla potlačit u tohoto maďarského učenice ani tisíciletá začleněnost Slováků do uherského státu, tolik zdůrazňovaná oficiální uherskou historiografií. V této souvislosti třeba poukázat i na pozoruhodný Sándorův výklad Velkomoravské říše, která se rozprostírala podle něho u Blatenského jezera a jejímž sídlem, sídlem slovenských knížat, byl Děvín. Tuto slovakofilskou koncepci, vyjádřenou v článku „Svatoplugról ‘s Divin váraról“ (O Svatoplukovi a hradu Děvíně), *Sokfэле*, sv. VI., Győr 1799, str. 19–24), nečerpal kupodivu ze slovenských pramenů, ale ze Středovského a hlavně ze zajímavého, třebaže dosud nepovšimnutého spisu *Swatopluk sonst Zwentibold oder der heilige Knabe, König in Grossmähren*, který vyšel roku 1797 v Praze a Lipsku⁸² a jehož autor popisoval na třístapadesáti stránkách obsáhle Svatoplukův život podle českých pramenů (Kosmas, Stránský, Balbín, Středovský aj.), Luitbranda a Eneáše Silvia se snahou zdůraznit význam Velkomoravské říše pro všechny okolní malé národy středoevropské, které tato říše chránila před německou agresí.

Osobnost Istvána Sándora a jeho místo v česko-maďarských kulturních vztazích si zaslouží ještě dalšího zkoumání už pro jeho obdivný vztah k Dobrovskému a vzácné pochopení pro české a slovenské dějiny i kulturu. Svým smyslem pro jazykové souvislosti česko-slovensko-maďarské postoupil Sándor nad Gyarmathiho a spolu s ním byl v tomto svém zájmu nesporně ovlivněn Dobrovským, a to jistě ještě rozhodněji než ve svých vlastních studiích grofinistických.

Uvažujeme-li o Dobrovského vlivu na Sándora a Gyarmathiho, nesmíme tu mít na mysli jen přímé popudy z *Reise* anebo z *Bécsi Magyar Hírmondó*, ale též působení nepřímé z Dobrovského okolí. Hovořili jsme již o Dobrovského vztahu k Englovi a o významu Dobrovského filologické kritiky Englových prací. V této souvislosti je velmi zajímavý například Englův dopis Gyarmathimu z 30. srpna 1799,⁸³ v němž Engel poukázal na historické pozadí vývoje maďarských jazykových výpůjček a nastínil zásady o vztahu jazyka a historie, jež vyložil v úvodu ke svému *Vocabulariu* Sámuel Gyarmathi.⁸⁴ Engel zdůraznil historický význam tureckých a slovanských slov v maďarštině. Hledáme-li tu společný inspirační zdroj Engla i Gyarmathiho, nalezneme jej v Dobrovském, který se těmito otázkami částečně zabýval již v korespondenci s Englem.⁸⁵

O turečtinu se Dobrovský začal zajímat v roce 1793, kdy podle dopisu Durychovi studoval tureckou mluvnici a pro svůj zamýšlený spis *Systema linguarum* sestavil 29 otázek a odpovědí, z nichž mu měla vyplynout základní charakteristika turečtiny.⁸⁶ Tento jazykový dotazník turečtiny se stal pro Dobrovského patrně základem i k jeho pojednání o shodách a rozdílech mezi turečtinou a maďarštinou, jež vypracoval rovněž ve formě otázek a odpovědí a zaslal na přelomu

roku 1795–96 k posouzení Sedmihradské společnosti pro pěstování maďarštiny v Kluži (*Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*), která se touto otázkou na popud Dobrovského opravdu zabývala – výsledek se nám však bohužel nedochoval stejně jako Dobrovského pojednání samotné.⁸⁷

Lépe jsme spraveni o Dobrovského názorech na slovansko-maďarské jazykové souvislosti. I ty jsou však jen roztroušeně vyřčeny na okraji jiných otázek. Dobrovský je bohužel nikde systematicky neshrnut tak, jako svůj názor na základní problematiku ugrofinských jazyků v *Reise* anebo recenzi Gyarmathiho. Už v roce 1786 vyzval Ribaye, aby pátral po slovanských slovech v maďarštině. Úkol Ribayův splnil však až mnohem později v intencích Dobrovského Leška v díle *Elenchus vocabulorum Europaeorum imprimis slavitorum magyario usus...* (Budín 1825).⁸⁸ Také tady podobně jako v případě významu tureckých slov v maďarštině měl Dobrovský úlohu spíše iniciátora než vlastního řešitele, avšak i těchto několik málo analogií, jež nacházíme v Dobrovského korespondenci s Ribayem a Durychem, stojí za povšimnutí.

Otázku maďarských slov ve slovenštině mu pomáhal řešit Ribay, který jej například upozornil na maďarský původ slovenského slova *belčov*, jež bylo Dobrovskému nesrozumitelné.

Dobrovský naopak upozorňoval na maďarsko-slovenské souvislosti (*határ – chotár*) Durycha, jemuž správně odvodil i slovanský původ maďarského *halom* z *chlum, cholm*.⁸⁹ Zajímavé, třebaš mylné, je Dobrovského dobrodání o původu maďarských slov *könyv* a *ispán*. Kdežto *könyv* uváděl do souvislosti se slovanským *kniga*, *ispán* odvozoval z německého *Gespann*, a nikoliv od dnes nesporného slovanského župan, jak správně určil ve svém *Vocabulariu* již Sámuel Gyarmathi.⁹⁰ K odvozování *könyv* od *kniga* mu zaval podnět ruský spisek jakéhosi S. S. vydaný roku 1805 v Budíně (*Opyt proizveděnija iměn: knjaz i kniga*, Buda 1805), jehož myšlenku o původu maďarského *könyv* od *kniga* Dobrovský ve své poměrně rozsáhlé recenzi uveřejněné ve *Slovance* podepřel.⁹¹ Shodné vysvětlení Gyarmathiovo ve *Vocabulariu* i Leškovo v *Elenchu*⁹² se zakládá nejspíše právě na tomto mínění Dobrovského. Správněji určil Dobrovský souvislost mezi českým *katan* a maďarským *katona*,⁹³ moderní jazykovědou potvrzenou.⁹⁴ Nejvíce však zajímaly Dobrovského maďarsko-slovanské lexikální souvislosti při zmíněných již výkladech toponymických.

Cesta do Finska a Ruska přivedla Dobrovského také ke srovnávání finštiny se slovanskými jazyky, zejména s ruštinou. Už ve své *Reise* připomíná, že ve finštině je řada slovanských slov, zvláště ruských, a že naopak mnohá finská slova pronikla do ruštiny.⁹⁵ Odvozuje-li například finské *muisto* a laponské *muisto* od gótského *miton*, uvádí finské *kirja, kirje* a laponské *kirjetet* do souvislosti se slovanským *čertati*.⁹⁶ Pro dějiny hmotné kultury má podle Dobrovského význam například srovnání slovanského slova *pásno* (ve významu klubko nití) s finským *pasma* souvisejícím se švédským *pasman* a litevským *posmas*.⁹⁷

Největší význam má Dobrovského rukopisný seznam finských slov příbuzných se slovanskými, převážně ruskými slovy,⁹⁸ jež si vypsál z Jusleniova finsko-latinsko-švédského slovníku z roku 1745,⁹⁹ kde se ovšem o jejich slovanském základu nehovoří, neboť Juslenius se obíral hlavně srovnáváním finštiny s řečtinou a hebrejštinou a na vliv ruštiny a jiných slovanských jazyků na finštinu ještě vůbec nepomyslel.¹⁰⁰ Dobrovský uvádí ve svém seznamu již 31 správně určených finských slov slovanského původu, tedy největší počet do té doby zjištěný, a navíc uvádí většinou i jejich český anebo ruský význam. Někde se sice spletl; finský význam se totiž nekryje vždy s původním významem slovanským, například slovo *koni* neoznačuje ve finštině koně, ale mršinu, slovo *laukka* (které k tomu ještě není slovanského původu) neznamená luk, nýbrž má řadu významů zcela odlišných, avšak celkově je Dobrovského výklad na svou dobu neobyčejně pozoruhodný. Uvádím tu pro zajímavost výčet Dobrovským správně zjištěných finských slov slovanské provenience. Jde o slova *akkuna, kapakka, kassara, koni, lavitsa, lusikka, mieli, naatti, palttina, parta, pasma, pappi, pätsi, raamattu, saani, saapas, sirpi, sukkula, taata, tavara, tetri, tenka, toveri, varas, vari, varpunen, velho, veräjä, virsta, vuori, värtänä*.¹⁰¹ V několika málo případech je Dobrov-

* Zde se ovšem mylí autor. Finské slovo *koni* znamená herku, starého či špatného koně. Pozn. editora.

ského přepis nesprávný: *lussika*, *ramatu*, ale nikde to nevede k nedorozumění. Mnohá z těchto slov ukazují na širší kulturně civizační souvislosti (slova *raamattu*, *pappi*, *pätsi*, *palttina*, *kassara*, *saapas*, *tenka* aj.) naznačující bližší vztahy finsko-ruské při christianizačním procesu, v obchodě, zemědělství atd. Třebaže křesťanství přišlo k Finům prostřednictvím skandinávským, nelze jistě na tomto poli zcela odmítnout ani vlivy ruské, tím méně pak v obchodu a zemědělství. Otázka slovanských vlivů ve finštině souvisí úzce s otázkou etnogeneze finského i karelského národa a jejich nejstarších vztahů ke Slovanům, jejich definitivní řešení se zřejmě neobejde – vedle výzkumů archeologických a historických – ani bez hlubšího a dostatečně širokého rozboru lingvistického, při němž třeba počítat také s moderními pomocnými vědami jazykovědnými a historicko-archeologickými (například s jazykovědnou paleontologií).¹⁰² Dobrovského seznam, jehož vznik klade Bujnák ještě před rok 1795,¹⁰³ by v případě uveřejnění přinesl ve své době mnoho cenných podnětů i historikům, národopiscům aj.

Dobrovský však nepřestává pouze na lexikálním srovnávání, ale všímá si i jevů fonetických. Všiml si například, že Finové mají podobně jako my přízvuk na první slabice,¹⁰⁴ zvláštní pozornosti pak zasluhuje jeho poznámka o finském původu ruského plnohlási. V dopise Durychovi ze 7. srpna 1798 uvádí, že Rusové na rozdíl od Srbů – kteří mají *brada*, *glava*, *grad* – zavedli pod vlivem finštiny tvary *boroda*, *golova*, *gorod*.¹⁰⁵

Soudobá slavistika vykládá tento jev, takzvanou metatezu likvid, v souvislosti s obecně slovanskou tendencí k otevřeným slabikám. Praslovanské východisko těchto hláskových skupin v podobě *-tort-*, *-tolt-*, *-tert-*, *-telt-* odhalil a vědecky popsal Miklošič,¹⁰⁶ od jeho dob vznikla už o slovanské metateze likvid rozsáhlá literatura.¹⁰⁷ Není bez zajímavosti, že za první vývojový stupeň z východiskového *-tort-* se v poslední době pokládá většinou *-torʹt-*, které zůstalo v podstatě zachováno na východoslovanské půdě (a svarabhaktický vokál po likvidě tu získal fonologickou samostatnost).¹⁰⁸ Není však vyloučeno, že na ustálení této archaické podoby („plnohlási“) v ruštině mohly mít jistý podpurný vliv i artikulační zvyklosti finského obyvatelstva, s nímž přicházeli východní Slované do styku – stejně jako například na okrajích západoslovanského území nebyl asi pro tento vývoj, započatý z domácích předpokladů a dispozic praslovanského jazykového systému, zcela bez významu jazykový úzus severoněmecký.¹⁰⁹ Po této stránce by si Dobrovského podnět zasluhoval podrobnějšího využití ve slovanské jazykovědě.

Dobrovského poznámky o souvislostech finštiny se slovanskými jazyky jsou ještě mnohem cennější než jeho názory na příbuzné jevy slovansko-maďarské, vždyť Dobrovský byl vlastně první, kdo si těchto otázek bedlivěji povšiml. Předešel jej pouze Martin Fogel, který upozornil na slovanský původ finského slova *lusikka* (odvozoval jej z polského *łyżka*),¹¹⁰ a Johann Thunmann, který uvedl ve svém spise *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger nordischer Völker* (Berlin 1772) šest finských výpůjček z ruštiny.¹¹¹ Dobrovský jich však znal třicet jednu, a kdyby byl svůj seznam uveřejnil, bylo by dnes jeho prvenství zcela nesporné. Jeho zájem o slovansko-finské lexikální a fonetické souvislosti jej staví na prvé místo mezi badateli o slovanských jazykových vlivech ve finštině; pro toto odvětví mají názory Dobrovského velký, ba přímo zakladatelský význam.

Je velice pravděpodobně, že Dobrovský informoval o svých pozorováních finského profesora Porthana, který ve svém díle *De praecipuis dialectis linguae Fennicae* (Turku 1801) uvedl 21 finské slovo ruského původu,¹¹² neboť valná většina těchto slov je obsažena už v rukopisném seznamu Dobrovského. Vzhledem k tomu, že pozůstalost Porthanova byla téměř úplně zničena při známém požáru města Turku v roce 1827, lze dnes ovšem už jen těžko předpokládat, že se tuto velmi pravděpodobnou hypotézu podaří ještě někdy průkazněji doložit.

Práce Porthanova podnítila také výzkum ruských slov v estonštině (studie majora Bröm-sena z roku 1814) a navázali na ni ještě za života Dobrovského další badatelé jako A. C. Lehrberg (1816) a A. J. Sjögren (1821).¹¹³

Hodnotíme-li celkově místo Dobrovského ve vývoji ugrofinistiky, třeba říci, že je to místo opravdu čestné. Podobně jako ve slavistice i v ugrofinistice se jeví Dobrovský především jako žák

Schlözrův, postoupil však nad svého učitele svým důrazem na gramatickou strukturu ugrofinských jazyků, v čemž navázal na Sajnovicse (oprávněně přitom odmítnuv jeho mylné ztotožnění maďarštiny s laponštinou) a razil cestu Gyarmathimu. Vrcholem Dobrovského činnosti na tomto poli je jeho recenze Gyarmathiho *Affinitas*, která je jeho nejrozsáhlejším rozbohem ugrofinistických otázek a zároveň konkretizací zásadních kritérií vyslovených v *Reise*. Neobyčejně cenný, a pokud jde o jazykové srovnávání slovansko-finské i v širším světovém měřítku objevený, je jeho rozbor otázek vzájemného vztahu slovanských a ugrofinských jazyků. Kdežto ve vlastní ugrofinistice má Dobrovský význam hlavně pro střední Evropu, zejména svými podněty maďarské ugrofinistice (Gyarmathi, Sándor), v otázce studia slovanských slov ve finštině má význam světový. Působil tu pravděpodobně na Porthana a jenom skutečnost, že názory Dobrovského nebyly ve své době publikovány, způsobila, že tato průkopnická zásluha Dobrovského je dodnes vědeckému světu neznáma.¹¹⁴

Zakladatelský význam má Josef Dobrovský pro českou ugrofinistiku. První podnět k zájmu o ugrofinské jazyky dal u nás sice už Jan Amos Komenský, avšak základy ugrofinistiky jako vědeckého odvětví položil až Josef Dobrovský. Dobrovský vymezil specifické rysy ugrofinských jazyků a jejich místo mezi ostatními jazyky, zdůvodnil potřebu jejich studia slovanskými badateli a jejich význam pro studium slovanských jazyků. Speciálně pak zdůraznil význam maďarštiny a maďarské problematiky pro české prostředí a zároveň ukázal, že tuto tematiku třeba sledovat v širším kontextu ugrofinském stejně jako českou tematiku studoval v širším rámci slovanském. Touto svou koncepcí se stal Dobrovský vzorem i pro celou další českou maďaristiku a ugrofinistiku, jejichž cesta za vysokou mezinárodní úrovní byla a bude podmíněna vždy tímto specifickým a zároveň celostním pojetím Josefa Dobrovského.

Již v době Dobrovského měli čeští čtenáři možnost seznámit se populárním způsobem s ugrofinistickou problematikou také přímo prostřednictvím českých textů. Nejvýznamnější z nich byl *Vejtah z Kroniky moskevské* od Alexandra Guagnina, který v překladu Matouše Hosia z Vysokého Mýta vydal roku 1786 v Praze František Faustin Procházkza.¹¹⁵ Bylo to zkrácené znění Veleslavínova vydání *Kroniky moskevské* z roku 1590¹¹⁶ s úryvkem z *Komentářů* Herbersteinových,¹¹⁷ připojených ke konci knihy.¹¹⁸ V tomto *Vejtahu z Kroniky moskevské* nacházíme například kapitolu O krajině Juhritské (str. 45–46), kde se píše o příchodu Maďarů do jejich nynějších sídel z Jugry či Juhry (Jugria) a o tom, že obyvatelé Jugrie mají stejný jazyk jako Maďaři. Dále jsou tu kapitoly O krajině Loppia řečené (str. 55–57), Národ Čeremisi (str. 58–59), O národu řečeném Mordva (str. 59–60) atd., které přinášejí základní údaje o Laponcích, Čeremisech a Mordvinech. Mají vesměs charakter národopisných poznámek, i tak však zpřístupňují prostým čtenářům přiléhavě složitou národnostní problematiku starého Ruska a místo, jež v něm zaujímal příslušníci ugrofinských národů.

Z *Vejtahu* se čeští zájemci mohli dozvědět již také mnoho vlastních poznatků ugrofinistických, například fakt, že obyvatelé Jugrie (Vogulové a Ostáci) byli nejbližšími příbuznými Maďarů, že jméno Uhry souvisí s Jugria, jak psal Ribay Dobrovskému na základě *Kroniky moskevské* 24. dubna 1792, a nikoliv s fiktivními Uhry avarského původu, jak soudil mylně Dobrovský.¹¹⁹

Kromě *Vejtahu z Kroniky moskevské* se mohli dozvědět některé zajímavosti o Ugrofinech také z českých časopisů, například z *Hlasatele českého*, vydávaného Janem Nejedlým. Ve druhém ročníku *Hlasatele* (1807) byl uveřejněn zajímavý cestopis *Cesta do Špicberku a do Nové Země*,¹²⁰ v němž se popisuje cesta holandských námořníků z roku 1596, na níž se dostali do styku s ruskými Laponci na západních březích Severního ledového oceánu. Antropologicky, národopisně i sociologicky zajímavý popis života Laponců v tomto cestopisu je první obšírnější českou zprávou o Laponcích.¹²¹ Zajímavý je její sociálně kritický osten vůči ruské správě a zdůraznění ubohých hmotných poměrů a nesvobody Laponců pod carskou vládou.

S podobnou kritikou společenských poměrů a neutěšené celkové situace ugrofinských i jiných neruských národů v carském Rusku se setkáváme tehdy v cestopisech Jáchyma

Šternberka z jeho cesty do Ruska v letech 1792 a 1793,¹²² líčících ovšem již dobu o dvě šťe let pozdější. Šternberk byl člověk neobyčejně osvícený, přívrženec pokrokových francouzských filosofů; za svého pobytu v Rusku vzbudil nelibost samotné Kateřiny II., na jejíž zásah musel Rusko opustit, aniž mohl realizovat vědecký cíl své cesty, za níž se chtěl seznámit s ruským hospodářstvím a meteorologickými poměry, které tvořily hlavní náplň jeho vědecké činnosti.¹²³ Za svého pobytu si všiml mimo jiné také Estonců, psal s obdivem o jejich vysoké kultuře a kriticky o carské správě v Estonsku, kde tato správa všemožně brzdila jeho národní i hospodářský rozmach. Dopisy, které poslal Šternberk svému bratru Kašparovi z Petrozavodska a jež by nám umožnily poznat jeho názory na poměry v ruské Karélii, svého adresáta vůbec nedošly, což zřejmě souviselo se zmíněným zákrokem carských úřadů proti Jáchymu Šternberkovi. S velkým rozhorčením hovořil Šternberk o bezprávném postavení finských sedláků pod ruskou carskou správou. Jeho kritika poddanských poměrů a krutého šlechtického vykořisťování v carském Rusku je vůbec jedna z nejradiálnějších, jaká byla koncem 18. století napsána.¹²⁴ Podobný obraz podal o Rusku ze zahraničních cestovatelů tehdy snad jen Georg Friedrich Rebman roku 1796 ve svém pamfletu *Politischer Tierkreis*. Není divu, že tato literatura svou realistickou kritikou zaostalých společenských poměrů carského Ruska vyvolala hněv Kateřiny II. a jiných představitelů carské moci a že jejím původcům byl v Rusku zakázán volný pohyb. Domácí odpůrci carského režimu – jak svědčí případ Radiševův¹²⁵ – dopadli ještě hůře a skončili většinou ve vyhnanství na Sibiři. Že carské Rusko se tehdy stávalo nadějí reakčních kruhů celé Evropy, dokládá i hojná kontrarevoluční literatura, z níž možno uvést jako typický příklad spis Wilhelma von Byerna *Was kann man von Russland in den jetzigen kritischen Zeitumständen zum Wohl der Menschheit hoffen* (1794), který očekával od Ruska záchranu Evropy před „francouzskými hordami.“¹²⁶

Útlaku finského obyvatelstva a jeho obtížné sociální a hospodářské situace pod ruskou a švédskou správou si povšiml ve své *Reise* dokonce i Josef Dobrovský, který tyto okolnosti obvykle přecházel bez povšimnutí. Píše tam doslova, že „*das Elend besonders im Russischen Antheile ist auffallend*“, a jeho věta o negativních názorech „zrupných Rusů“ na „ujaržené Finy“ naznačuje, že jako příslušník malého, porobného národa soucítit s Finy a že pocit soudržnosti malých utlačovaných národů v něm byl silný natolik, že jej přiměl k vybočení z ustáleného toku čistě vědeckých zájmů.¹²⁷

I když naše první poznatky o Ugrofinch v česky psaných publikacích (*Vejtahu z Kroniky moskevské* a *Hlasateli českém*) nepřesáhly rámec populárních informací, přece svědčí spolu s německými popisy života Ugrofinů v říši ruské v cestopisech Jáchyma Šternberka o tom, že ugrofinská tematika měla u nás již tehdy svou publicitu, a že tedy i ugrofinistické bádání Josefa Dobrovského se mohlo opírat o širší zájem české veřejnosti a při vši své zdánlivé exkluzivnosti mělo v českém prostředí své oprávnění jako každá vědecká práce, která je ve svém oboru průkopnická a rozšiřuje kulturní obzory své země o nové oblasti.

Poznámky ke čtvrté kapitole

¹ Srov. Pavel Bujnák, l. c., str. 601, 656n., kde Bujnák mylně píše, že u Maďarů v době Dobrovského převládalo ještě mínění pokládající za nejbližšího příbuzného maďarštinu hebrejštinu a že Dobrovský v poznávání ugrofinských jazyků daleko přešel Maďary a Finy, přičemž Maďary přešel pryč i v poznání finsko-maďarského příbuzenství atd.

² Viz Péter Hajdú, l. c., str. 8.

³ Srov. Miklós Zsirai, *Finn-ugor rokonságunk* (Naše ugrofinské příbuzenství), Budapest 1937, str. 12, a také József Bakos, „Comenius és a magyar nyelv“ (Komenský a maďarský jazyk), *Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei* 175, Eger 1960, str. 194.

⁴ *Opera didactica omnia*, tomus I, pars II, Amsterodami 1657, (faksimilní vydání Praha 1957), str. 29 a 313.

⁵ Würzburgi 1729, str. 487–488. O Komenském tvrdí Eckhardt na str. 487: „*Hungaros vero dialecto uti, quae cum Finnica convenit, Comenius primum observavit.*“ O soudu Eckhardtovu viz u Eemila Nestora Setäläho Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan (Příspěvky k dějinám ugrofinských jazykových výzkumů), Helsingissä 1891, str. 28, a u Jana Kvačaly „A finn-magyar nyelvhásonlítás első nyomai“ (První stopy ugrofinského jazykového srovnávání), Századok 1892, str. 79–90.

⁶ Srov. E. N. Setälä, l. c., str. 30. Zmíněný Leibnitzův spisek vyšel v *Leibnitzi opera omnia*, Genevae 1768, IV., 2. Leibnitz tam píše toto: „*Porro nulla linguarum Europaeorum Hungariae aquae ac Finnica accedit, quod Comenius, quantum sciam, primus notavit.*“ (str. 192). „*Hungaricam autem linguam in multis Fennonicae consentire iam Comenius in Didacticis notavit.*“ (str. 204). Tyto Leibnitzovy výroky cituje András O. Vértés, „Comenius a magyar és a finn nyelv egy közös sajtáságáról“ (Komenský o jedné společné vlastnosti maďarštiny a finštiny), *Nyelvtudományi Közlemények* 1952, str. 290, a dále také József Bakos, „Comenius és a magyar nyelv...“, str. 195. Leibnitz se tu zmiňuje kromě Komenského také o švédském básníku a učenci Georgu Stiernhielmovi (1598–1672), který rovněž psal o přibuzenství finštiny s maďarštinou (a navíc i s estonštinou), a to častěji než Komenský v několika pojednáních (*De linguis in genere, Finnonica, Specimen linguae et philologiae finnonicae*). O Stiernhielmovi a jeho zásluhách o ugrofinistiku viz E. N. Setälä, l. c., str. 37–53, a po něm celá řada dalších prací, například H. Schück – K. Warburg, *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria* (Ilustrované dějiny švédské literatury), 3. vyd., Stockholm 1927, II., str. 232. Nej důkladnější dvousvazkový životopis Georga Stiernhielma napsal v roce 1924 J. Nordström. Psal o něm J. B. Čapek, „Příspěvek o působení Komenského na švédský kulturní vývoj v 18. století“, *Acta Comeniana* 20, 1961, č. 2, str. 198–211.

⁷ Viz József Bakos, l. c., str. 196.

⁸ Poprvé v článku „Egy igazi hazafinak óhajtása“ (Přání jednoho opravdového vlastence), *Székely* 1795, 3. darab, str. 108, a podruhé v článku „A nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról“ (O přibuzenství našeho jazyka s jinými jazyky), tamtéž 1801, 7. darab, str. 51.

⁹ Viz Ferenc Kállay, *Finn-magyar nyelv* (Finsko-maďarský jazyk), Pest 1844; Flórián Mátyás, *A magyar finnitési törekvésnek ellenében* (Proti snahám o pofinštění maďarštiny), Pécsset 1857; Pál Hunfalvy v *Literarische Berichte Ungarn 1877*, I. Band, 1. Heft, str. 80, a v *Nyelvtudományi Közlemények* 1878, str. 23–24; Bertalan Munkácsi v *Magyar Nyelvtör* 1882, str. 249, a Zsigmond Simonyi, „Comenius és a magyar nyelvhásonlítás (Komenský a maďarské jazykové srovnávání)“, *Élet* 1892, str. 189. Uvádím podle bibliografie Józsefa Bakose *A magyar Komenský – irodalom I*, Budapest 1952, str. 36, *A magyar Comenius – irodalom II*, Sárospatak 1957, str. 31, 35, totéž IV, *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve VII. kötet*, Eger 1961, str. 231.

¹⁰ Podle pokynu Leibnitzova „*in didacticis*“ jej například marně hledal v *Opera didactica omnia* Otto Donner, *Öfversigt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia* (Přehled dějin ugrofinského jazykozpytu), Helsingfors 1872, str. 100.

¹¹ Viz E. N. Setälä, l. c., str. 29, 31. Z novějších prací například Erkki Itkonen, *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta* (Z jazykového a historického bádání ugrofinistického), Helsinki 1961, str. 7, a Péter Hajdú, *Finnugor népek és nyelvek* (Ugrofinské národy a jazyky), Budapest 1962, str. 9.

¹² András O. Vértés, „Comenius a magyar és a finn nyelv egy közös sajtáságáról“ (Komenský o jedné společné vlastnosti maďarštiny a finštiny), *Nyelvtudományi Közlemények* 1952, str. 290–291, a Vladimír Skalička, „Komenský jako lingvista“, *Acta Comeniana* 1959, č. 2, str. 92–99.

¹³ András O. Vértés, l. c., str. 291.

¹⁴ Viz Erkki Itkonen l. c., str. 137. O jiných dvou vydáních Bureovy práce (1631–1633) se zmiňuje András O. Vértés, l. c., str. 291. K pobytu Komenského ve Švédsku srov. nejnověji Sven Göransson, „Comenius och Sverige 1642–1648“ (K. a Švédsko 1642–1648), *Lychnos* 1957–1958, str. 102–135, a též, „Komenský a Švédsko“, *Acta Comeniana* 19, 1960, str. 200–218. Mnoho materiálu obsahují práce Johana Nordströma *Georg Stiernhielm – Filosofiska fragment* (G. S. – Filosofické zlomky), Stockholm 1924, a Svena Göranssona *Den europeiska konfessionspolitikens upplösning 1654–1660* (Rozklad evropské konfesijní politiky 1654–1660), Uppsala 1956. O obou těchto pracích referoval podrobně J. B. Čapek v *Acta Comeniana* 20, 1961, č. 2, str. 198–211; o knize Göranssonově viz rovněž tamtéž 18, 1959, č. 1, str. 100n. O Komenského vztahu ke Švédsku psal též Josef Polišínský, *Jan Amos Komenský a jeho doba*, Praha 1957. Velmi mnoho cenných údajů k recepci Komenského díla na Severu přinesla Milada Blekastadová, „Z osudů Komenského díla na Severu“, *Acta Comeniana* 20, 1961, č. 2, str. 256–268.

¹⁵ József Bakos, „Comenius és a magyar nyelv“, str. 194.

¹⁶ „Komenský jako lingvista“, str. 96.

¹⁷ Jan Amos Komenský, *Opera didactica omnia*, tomus I, pars II, Praha 1957, „*Novissima linguarum methodus*“, caput IV, str. 41.

¹⁸ Tamtéž, caput V, str. 63: „*Patuit id, cum ante annos aliquot ubsalienis archiepiscopus, libros quosdam sacros in linguam Lapponicam (quo melius in christianismo informari possent) translatos vellet: Ubi ne ipsam quidem Catechesis minor transferri*

potuit, interpretibus defectum locum causantibus.“ Komenský se patrně znal i s Johannešem Gezelieusem, buskupem v Turku, který přeložil jeho spis *Janua linguarum* do řečtiny a vydal roku 1648 v Tartu a z jehož iniciativy vyšel v Turku v letech 1684, 1689 a 1698 třikrát *Orbis pictus*. Srov. o něm J. Nordström, l. c., str. 201, 216; J. B. Čapek, l. c., str. 203, a M. Blekastadová, l. c., str. 266.

¹⁹ Viz E. N. Setälä, l. c., str. 3–53.

²⁰ Tamtéž, str. 3, 34–36, 54–74.

²¹ „De Esthonum, Finnonum, Lapponumque origine“, *Acta Literaria Sveciae* 1727. Viz Erkki Itkonen, l. c., str. 133–134.

²² O Wexioniusovi-Gyldenstolpeovi viz tamtéž, str. 135, o Welinovi, Brennerovi a Halleniovovi psal hlavně E. N. Setälä, l. c., str. 75–105, dále též Otto Donner, l. c., str. 100.

²³ Srov. E. N. Setälä, l. c., str. 91–92.

²⁴ O nich podal dosud nejvýstižnější přehled Miklós Zsirai ve jmenovaném již spise *Finn-ugor rokonságunk*, Budapest 1937.

²⁵ Srov. E. N. Setälä, l. c., str. 77–78. O ohlasu Strahlenbergova spisu mezi Maďary psal M. Zsirai, l. c., str. 481.

²⁶ Nové nezměněné vydání tohoto díla pořídil Dietmar Henze ve Štýrském Hradci (Graz) 1966. O tomto spisu Pallaso- vě napsali výstižné studie V. A. Golubickij, „Die ‚Reise‘ von Pallas als Quelle für das Studium der sozialökonomischen Verhältnisse in Russland“, sborník *Lomonosov – Schläzer – Pallas*, Berlin 1962, str. 258–262; I. G. Rozner, „Die ‚Reise‘ von Pallas und die ‚Beschreibung‘ von Georgi als Quellen für das Studium der Geschichte des Kosakentums am Jaik (Ural) am Vorabend des Bauernkrieges unter der Führung von E. Pugačev“, tamtéž, str. 263–275; R. Portal, „Pallas im Ural (Mai bis August 1770)“, tamtéž, str. 276–286. V uvedeném sborníku jsou i další práce o Pallasovi, z nichž jmenujme alespoň studii E. Strasemanna „Leben und Wark von Peter Simon Pallas“, tamtéž, str. 247–257, E. Wintera „Die Briefe von Pallas an J. A. Euler“, tamtéž, str. 304–309, a konečně práci J. Vávry „Pallas und die Anfänge tschechisch-russischer Wissenschafts Beziehungen im 18. Jahrhundert“, tamtéž, str. 295–303.

²⁷ O vývoji ruské urgofinistiky psal přehledně D. V. Bubrich, „Finno-ugorskoje jazykoznanije v SSSR“, *Finno-ugorskij sbornik Akademii nauk SSSR*, Leningrad 1928, str. 77–122. Tato práce vznikla ještě před „marristickým“ obdobím Bubrichovým. Pro nejstarší období přinesla mnoho materiálu již práce S. K. Buliče *Očerki istorii jazykoznanija v Rossii*, Tom I–III, Sankt Petěrburg 1904. O ohlasu prací německých ugrofinistů působících v 18. století v Rusku psal výstižně Kálmán Bor, „Orosz tudományos és irodalmi vonatkozások a magyar nyelvű hírlapirodalomban 1790–1824“ (Vztahy k ruské vědě a literatuře v maďarsky psaných časopisech 1790–1824), sborník *Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből* I, Budapest 1961, str. 86–120.

²⁸ Viz R. Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher...“ a tam uvedenou literaturu. Srov. k tomu zejména sborník *Mladopismennye jazyki SSSR*, Moskva 1959.

²⁹ Ke Schläzrovi srov. zvláště studie E. Wintra, G. Schilferta, L. Richtra, E. Donnerta, J. Dolanského, J. Tibenského aj. ve sborníku *Lomonosov – Schläzer – Pallas*, Berlin 1962, str. 107–244, a edici E. Wintra, *August Ludwig v. Schläzer und Russland*, Berlin 1961. O významu Gatterera a Schläzra pro ugrofinistiku srov. E. N. Setälä, l. c., str. 107.

³⁰ Viz A. L. Schläzer, *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle 1771, str. 301–315, 437n.

³¹ Viz *Krátká historie slovanských národů starých časů dle F. Rühse od Václava Hanky*. V Praze 1818.

³² Srov. P. Hajdú, l. c., str. 9, a E. N. Setälä, l. c., str. 8, 125.

³³ O Sajnovicsovi a Gyarmathim psal nejvýstižněji Miklós Zsirai, *A modern nyelvtudomány magyar úttörői. Sajnovics és Gyarmathi* (Maďarští průkopníci moderní jazykovědy. Sajnovics a Gyarmathi), Budapest 1952.

³⁴ Srov. dopisy Dobrovského Ribayovi z Olomouce 8. února 1793 a z Prahy 5. května 1793, *Kor. IV*, str. 222, 231. Viz též úvod Jana Jakubce, tamtéž, str. XLVI–XLVII.

³⁵ Tamtéž (dopis Dobrovského Ribayovi z Prahy 10. května 1792), str. 220.

³⁶ Viz Josef Dobrovský, *Reise nach Schweden und Russland*, Prag 1796, str. 87–91. Nejvíce údajů o českých i slovanských knihách v universitní knihovně v Turku obsahuje starý elench z poloviny 17. století *Bibliotheca Academiae Aboensis sive Elenchus...*, Aboe 1655, str. 16n. Srov. k tomu také Gabriel Henrik Porthan, *Bibliotheca R. Academiae Aboensis*, Aboe 1771–1787, *Henrici Gabrielis Porthan opera selecta III*, Helsingfors 1867, str. 19–25, 115–116, 141, 243–246, 268–282. (O této Porthanově knize se zmínil v *Reise*, str. 87, i Josef Dobrovský). V Turku byly knihy z knihovny Petra Voka z Rožmberka, kardinála Dietrichštejna a jezuitské koleje v Olomouci. Z prací k českým a slovanským dějinám, uloženým v universitní knihovně v Turku, možno připomenout například *Chronica Polonorum* Macieje z Miechova (1519), *Historia Regni Bohemiae* Jana Ská-

ly z Doubravky (1552), *Moscovia Ant. Possevinio* (Vilno 1586), *Annalis seu cronice inclyti Regni Poloniae* Jana Długosze, ba-
silejské vydání Silviova díla *Historia Bohemica* z roku 1579 a Kramerova spisu *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*
z roku 1568 atd. K válečné knižní kořisti z českých zemí v době třicetileté války, která se dostala na území starého švéd-
ského státu, srov. zvláště O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie* (Literární kořist
z epochy naší národní velikosti. Kulturně historická a bibliografická studie) I-II, Uppsala – Stockholm 1916–1920; Isak
Collijn, *Det Rosenbergska biblioteket och dess exlibris. En bibliotekshistorisk studie* (O rožmberské knihovně a jejích ex lib-
ris. Studie z dějin knihovnictví), Stockholm 1907. Dále viz syntetické práce Alfréda Jensena *Svenska minnen från Böhmen
och Mähren. Kulturhistoriska skisser från trettioåriga kriget.* (Švédské památky z Čech a Moravy. Kulturně historické skici
z třicetileté války), Lund 1910, a P. M. Hebbeho *Svenskarna i Böhmen och Mähren. Studier i tjeckisk folktradition och litteratur*
(Švédové v Čechách a na Moravě. Studie české lidové tradice a slovesnosti), Uppsala 1932. O českých knihách ve Švédsku
psal i Běda Dudík, *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*, Brünn 1852. K slovanským knihám ve staré universitě
v Turku, jejímž pokračovatelem se stala od roku 1828 universita v Helsinkách, srov. Maria Widnässová, „La constitution
de fond slave de la bibliothèque de Helsinki“, *Cahiers du monde russe et soviétique* 1961, Vol. II-3, str. 395–408; W. se tam zmi-
ňuje na str. 395n. také o popisu Dobrovského v *Reise*. Srov. k tomu ještě J. Vallinkoski, *The History of the University Library
at Turku I*, 1640–1722, Helsinki 1948, str. 188n.

³⁷ Srov. Josef Dobrovský, *Reise...*, str. 95.

³⁸ Viz R. Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher...“, str. 235.

³⁹ Srov. tamtéž, str. 233, 235, a Josef Dobrovský, *Reise...*, str. 93–99.

⁴⁰ Viz *Reise...*, str. 93–100.

⁴¹ Srov. August Ludwig Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle 1771, str. 301–315.

⁴² Této otázce se dotkla zevrubněji studie Gyuly Weörese „Suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus Unkarissa 1800-luvun
alussa“ (Výzkum ugrofinských jazyků v Uhrách na počátku 19. století), *Virittäjä* 1963, č. 1, str. 33–36. Stručně se o ní zmi-
nila i monografie Marián Rethiové-Prikkelové *Sándor István nyelvtudománya* (Jazykověda Istvána Sándora), Budapest
1909, str. 28. Z hlediska maďarsko-ruských vztahů se jí dotkl Kálmán Bor, l. c., str. 99–103.

⁴³ Na základě *Ihreh* laponského slovníku (viz kap. 3, pozn. 23) našel Sándor 350 laponských slov odpovídajících maďar-
ským slovům a na základě Huplova díla *Esthnische Sprachlehre nebst einem Wörterbuch* (1780) 430 slov estonských. Srov.
Gyula Weöres, l. c., str. 35. Vogulská slova čerpal Sándor ze Schlözrova spisu *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle 1771, str.
308–315. Viz Sándorův článek „Strahlenbergnek, Schlötzernek és Georginak könyveikből szedett jegyzeteim“ (Poznámky
sebrané z knih Strahlenbergových, Schlözrových a Georgiových), *Sokféle*, 8. darab, Győrött 1801, str. 66–81.

⁴⁴ Viz *Sokféle*, 3. darab, Győrött 1795, str. 108–127 (cituje z něho též Gy. Weöres, l. c., str. 34), a *Sokféle*, 7. darab, Győrött 1801,
str. 51–58.

⁴⁵ „A nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról“ (O příbuzenství naší řeči s jinými jazyky), *Sokféle*, 7. darab, Győ-
rött 1801, str. 108.

⁴⁶ Viz *Sokféle*, 6. darab, Győrött 1799, str. 124–128.

⁴⁷ István Sándor, *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* (Dopisy jednoho Maďara z cest po cizině dob-
rému příteli), Győrött 1793, str. 402–419, 465–469. O Sándorově spise se zmínil již Oszkár Sárkány, „Magyarok Prágában
1773–1849“, *Apollo* 1936, V. kötet, str. 237n.

⁴⁸ Niemcewiczův cestovní deník vyšel v padesátých letech 19. století pod názvem *Podróż Juliana Ursyna Niemcewicza z Pe-
tersburga do Ameryki w roku 1796 z francuzskiego originátu na język polski prełożona*, *Przegląd Poznański* 1858, str. 438–460.
Na str. 442 zde píše Niemcewicz o polském jazyku: „Jest ktoś, kto go zachowa, i ktoś taki? O to lud Wiejski, ten to lud jest
prawdziwym narodem.“

⁴⁹ Viz listy Dobrovského Ribayovi z Prahy 10. května 1792, Olomouce 8. února 1793, Měšic u Prahy 10. srpna 1794, 7. prosin-
ce 1794, *Kor. IV*, str. 219–225, 239–244, 250–254, a Durychovi 7. dubna 1793, 14. ledna 1795, 1. února 1795, z Prahy 15. března
1795, z Prahy 1. února 1798, z Měšic u Prahy 7. srpna 1798, *Kor. I*, str. 274–277, 325–328, 332–334, 338–343, 386–388, 417–423.
Na význam Dobrovského dopisu Ribayovi z 8. února 1793 pro ugrofinistické bádání upozornil již významný předsta-
vitel finské slavistiky Jooseppi Julius Mikkola v článku „Slaavilaisen kielentutkimuksen isän Josef Dobrovskýn tiedot
suomenkielen sukulaisuus-suhteista“ (Vědomosti patriarchy vědecké slavistiky Josefa Dobrovského o jazykovém příbu-
zenství finštiny), *Virittäjä* 1908, str. 89–92, a psali o něm též Oszkár Asbóth, „Dobrowsky és a magyar nyelvrokonság“ (D.
a maďarské jazykové příbuzenství), *Nyelvtudomány*, sv. 5, str. 59–63, a Ernő Kiss, „A finn-ugor nyelvhasonlítás történe-
téhez“ (K dějinám ugrofinského jazykového srovnávání), *Nyelvtudományi Közlemények*, sv. 30, str. 238–239. Na základě
Asbótha a Kisse též Endre Angyal, „Dobrowsky und Ungarn“, *Zeitschrift für slawische Philologie*, Bd. XXIII, 1955, str. 1n.

⁵⁰ Srov. E. N. Setälä, l. c., str. 106–137. Dopis Perlakiho Porthanovi z 13. srpna 1779 a Versegyho Porthanovi z 13. května 1794 uveřejnil Setälä, tamtéž, str. 138–154.

⁵¹ Viz dopis Gyarmathiho Porthanovi z 26. srpna 1798, tamtéž, str. 155–156.

⁵² Viz Elemér Jancsó, „Gyarmathi Sámuel“, *Láthatár* 1943, č. 9, str. 193–194.

⁵³ Srov. k tomu Fritz Valjavec, „Ein Brief Schlözers an Gyarmathy über ungarische Sprachvergleichung“, *Deutsch-ungarische Heimatsblätter III*, 1931, str. 333, a Julius v. Farkas, „Eräs suomalais-ugrilaisen tutkimuksen kukoistusaika 1700-luvulla“ (Rozkvět ugrofinského bádání v 18. století), *Virtitäj* 1952, str. 153n.

⁵⁴ Viz Elemér Jancsó, „Gyarmathi Sámuel...“, str. 193–194.

⁵⁵ Titulní list této Gyarmathiho práce nese sice v roce 1799, v literatuře běžně uváděné, avšak z dopisu švédského učenice Mathiase Calonia Porthanovi ze Stockholmu 25. prosince 1798 víme, že *Affinitas* byly vytištěny již v prosinci toho roku, kdy je Calonius dostal od známého literárního historika, faráře německého luteránského sboru ve Stockholmu Christophu Wilhelma Lüdekeho, a jak píše, sám se podívoval, proč na této práci bylo uvedeno, že vyšla až v roce 1799. Srov. k tomu Yrjö Wichmann, „Ein Paar Bemerkungen zu Gyarmathi's Affinitas“, *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja XXIII*, 15, 1906, str. 2–4.

⁵⁶ Viz Yrjö Wichmann, l. c., str. 5–10, a Fritz Valjavec, „Ein Brief Schlözers an Gyarmathy...“, str. 333–337.

⁵⁷ V současné době se u nás zajímá o antropologii Ugrofinů František Grüll. Viz jeho práci *Nové názory na původní sídla Uralů a Ugrofinů*, Brno 1961 (Rozpravy Antropologické společnosti sv. 11).

⁵⁸ Srov. Pavel Bujnák, l. c., str. 656–658. Zmínky o Gyarmathim nacházíme v dopisech Dobrovského Zlobickému z 22. října 1798, 2. června 1799 a v listě z Prahy 16. října 1800, *Kor. III*, str. 143, 153, 155.

⁵⁹ *Allgemeine Literatur-Zeitung vom Jahre 1799*. Dritter Band. Julius, August, September. Jena 1799, č. 214, 215, str. 49–54, 57–59. *Allgemeine Literatur-Zeitung* v Jeně věnovaly koncem 18. století mnoho pozornosti skandinávské tematice: pečlivě sledovaly zvláště vědeckou produkci švédskou. *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*, které navázaly na jejich tradici počátkem 19. století (vznikly roku 1804), měly naproti tomu těžiště ve středoevropské problematice; mnoho místa věnovaly například Uhrám. K jejich nejpilnějším uherským dopisovatelům náleželi Karl Georg Romy a Ludwig Schedius, o jehož spolupráci se ucházel sám Hegel (srov. Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa...* III, str. 55, 292–293). Přispívali do nich i dopisovatelé v českých zemích, mezi nimi i prof. Meissner z Prahy, Mikuláš Adaukt Voigt a Josef Dobrovský. Viz Karl Bulling, *Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung im ersten Jahrzehnt ihres Bestehens 1804–1813*, Weimar 1962, str. 358, 368, 372, 384.

⁶⁰ Viz Hans Fromm – Matti Sadeniemi, *Finnisches Elementarbuch I. Grammatik*, Heidelberg 1956, str. 14. Do finštiny přešlo ovšem toto slovo zřejmě skandinávským, přesněji švédským prostřednictvím, o čemž svědčí švédské *köpa* – kupovat, islandsky *kaupa*. Viz například Elias Wessén, *Våra ord, deras uttal och ursprung* (Naše slova, jejich výslovnost a původ), Stockholm 1961, str. 232.

⁶¹ Slovo *viasz* je v maďarštině poprvé doloženo roku 1401. István Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényyszavai* (Slovanské výpůjčky v maďarštině) I/1, Budapest 1955, str. 556–557, je odvozuje z kajkavsko-charvátského vojsk.

⁶² Nejdůkladněji rozebral problematiku starých germánských slov ve finštině Björn Collinder, *Die urgermanische Lehnwörter im Finnischen I–II*, Uppsala – Leipzig 1932, 1941. K tomu viz též E. N. Setälä, „Zur Herkunft und Chronologie der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen“, *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja XXIII*, 1906, 1, str. 45–50. Hlavní zásluhu o studium germánsko-finských jazykových souvislostí má Torsten Evert Karsten pracemi *Germanisch-finnische Lehnwortsstudien*, Helsingfors 1915; „Beröringar mellan svenskt och finskt folkspråk i Finland med särskild hänsyn till Österbotten“ (Vztahy mezi švédským a finským jazykem ve Finsku se zvláštním zřetelem k východní oblasti Botnického zálivu), *Folksmålssstudier II*, IV, V, 1934–1937; „Finnar och germaner“ (Finové a Germáni), tamtéž IX, X, 1943, 1944.

⁶³ *Novissima linguarum methodus, Opera didactica omnia*, tomus I, pars II, caput III, str. 29. Viz Vladimír Skalička, „Komenský jako lingvista...“, str. 96.

⁶⁴ Srov. například Björn Collinder, *Comparative Grammar of the Uralic Languages*, Stockholm 1960, str. 308–309. V primitivní uralštině přivlastňovací přípona 1. os. sing. byla *-mi*, a lze tedy předpokládat, že koncovka 1. os. sing. byla *-m*. U baltofinských jazyků se *-m* změnilo v *-n*. Ve finštině, estonštině, livonštině a západní i východní votštině první osoba singuláru přítomného času sloves končí na *-n* a také akusativní singulární koncovka u jmen je tu *-n*. V laponštině se užívá v 1. osobě singuláru přítomného času sloves v jednotlivých skupinách a nářečích buď *-m* či *-n*. Koncovka *-m* v tomto tvaru zůstala zachována v čeremištině, vogulštině, osťáctině a v předmětném časování i v maďarštině. V zyrjanštině koncovka *-m* zmizela s výjimkou jednoho příkladu ze 14. století.

- ⁶⁵ Srov. Björn Collinder, *Survey of the Uralic Languages*, Stockholm 1957, str. 192–193.
- ⁶⁶ Viz Erkki Itkonen, l. c., str. 24, 32.
- ⁶⁷ Viz György Lakó, *A magyar nyelv finnugor alapjai* (Ugrofinské základy maďarského jazyka), Budapest 1963, str. 23.
- ⁶⁸ Srov. Björn Collinder, *Fenno-Urgic Vocabulary*, Stockholm 1955, str. 95.
- ⁶⁹ Viz Björn Collinder, *Survey...* str. 189, 195. O obecném vývoji komitativu v ugrofinských jazycích srov. studii Lauri Kettunenena „Die Herkunft des Terminativs, Genitivs, Instruktivs und Komitativs“ z roku 1956. (Uvádím podle Erkki Itkonena, l. c., str. 203.)
- ⁷⁰ *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae (!) et Ungaricae, Venetiis 1595.*
- ⁷¹ Tamtéž, str. 118–122. Viz László Gáldi, „Sur quelques pionniers des rapprochements étymologiques slavo-hongrois“, *Studia Slavica I*, 1955, fasc. 1–3, str. 7.
- ⁷² *Dictionarium septem linguarum nempe Latinae, Italiacae, Dalmaticae, Bohemicae, Germanicae et Hungaricae.* Viz též Frank Wollman, *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*, Praha 1958, str. 28.
- ⁷³ Srov. László Gáldi, l. c., str. 10.
- ⁷⁴ Viz tamtéž, str. 11–17.
- ⁷⁵ Nejnověji to potvrzuje i rozsáhlá práce Bély Sulána o maďarských slovech v češtině, za niž obdržel její autor doktorát věd a která vyjde záhy i tiskem.
- ⁷⁶ Sámuel Gyarmathi, *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*, Göttingen 1798, str. X. (Na titulním listě je chybné vrocení 1799. Viz pozn. 55.)
- ⁷⁷ Srov. László Gáldi, *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban* (Maďarská slovníková literatura za osvícenství a v době reformní), Budapest 1957, str. 330n.
- ⁷⁸ Marián Rétheiová-Prikkelová, l. c., str. 35.
- ⁷⁹ Viz *Sokféle*, sv. XII, Győrött 1808, str. 56.
- ⁸⁰ Srov. tamtéž, sv. VIII, Győrött 1801, str. 222.
- ⁸¹ *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei*, Győrött 1793, str. 469.
- ⁸² Viz *Sokféle*, sv. VI, Győrött 1799, str. 20.
- ⁸³ Viz László Gáldi, *A magyar szótárírodalom...*, str. 327–329.
- ⁸⁴ *Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.*, Vindobona 1816, str. XI–XIX (zde je uveřejněn text Englova dopisu Gyarmathimu z 30. srpna 1799).
- ⁸⁵ Srov. dopisy Dobrovského Englovi ze 7. dubna a 4. listopadu 1798 a 2. března 1799, Engla Dobrovskému ze 7. prosince 1799, *Ludwig von Thallóczy, Johann Christian Engel und seine Korrespondenz, Ungarische Rundschau IV*, 1915, Heft 2, str. 269, 309–312, 314–315, a dopisy Engla Dobrovskému z 19. června 1795 a 13. října 1798, Josef Macúrek, „České a uherské dějepiscetví v počátcích českého a maďarského národního obrození“, sborník *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, str. 503–506.
- ⁸⁶ Srov. list Dobrovského Durychovi z 21. března 1793, *Kor. I*, str. 269, a dopis Dobrovského Ribayovi z Prahy 5. května 1793, *Kor. IV*, str. 231–232.
- ⁸⁷ Srov. zápisy ze schůzí Sedmíhradské společnosti pro pěstování maďarštiny v Marosvásárhely ze dne 2. ledna a 6. března 1796, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Tarsaság iratai*, Bukarest 1955, vydal a úvodem opatřil Elemér Jancsó, str. 199, 201. Sedmíhradská společnost pro pěstování maďarštiny se k této otázce ještě jednou vrátila na své schůzi 19. června 1799. Ani tady však neznáme výsledek. Viz tamtéž, str. 291.
- ⁸⁸ Viz Albert Pražák, K stykům Dobrovského se Slovenskem, čas. *Bratislava* 3, 1929, č. 3–4, str. 683–684. Slovanská slova v maďarštině shledával také Karl Georg Romy. Dokladem je jeho rukopis *Magyarisch-slawische Etymologische Miscellen*, který se nachází v SZKK Budapest, sign. Quart. Germ. 5, fol. 383–385, v němž se oprávněně zmiňuje například o slovanšském původu maďarských slov *ábrázat*, *abroncs*, *bab*, *bába*, *lengyel*, *nádor*, *paraszt* aj. Viz o tom István Fried, „Romy Károly György soproni évei“ (Šoproňská léta K. G. Romyho), *Soproni Szemle* 1963, č. 1, str. 73.
- ⁸⁹ Viz dopis Dobrovského Ribayovi z Pardubic 16. února 1791 a odpověď Ribayovu z Cinkoty 13. května 1791, *Kor. IV*, str. 187–189, a listy Dobrovského Durychovi ze 17. prosince 1797 a z Prahy 1. února 1798, *Kor. I*, str. 384, 388. Dobrovského výklad

původu slova *halom* souhlasí i s nejnovějším Kniezsovým vysvětlením v díle *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1*, Budapest 1955, str. 210–211. Srov. k tomu rovněž Pavel Bujnák, l. c., str. 614, 653–654.

⁹⁰ Viz list Dobrovského Zlobickému z 2. srpna 1798, *Kor. III*, str. 137, a Dobrovského Durychovi ze 7. srpna 1798, *Kor. I*, str. 418. Uvádí též Pavel Bujnák, l. c., str. 653. O Gyarmathiově odvození maďarského slova *ispán* srov. István Kniezsa, l. c., I/2, Budapest 1955, str. 872.

⁹¹ Srov. *Slovanka*, Praha 1814, str. 217–220.

⁹² Viz István Kniezsa, l. c., I/2, str. 872.

⁹³ Viz Dobrovského recenzi na Gyarmathiho *Affinitas* v *Allgemeine Literatur-Zeitung* (Jena), č. 215 ze 6. července 1799, str. 58.

⁹⁴ Viz Béla Sulán, „Sur quelques éléments hongrois du vocabulaire tchèque, *Studia slavica*, tomus III, Budapest 1957, str. 281–282.

⁹⁵ Srov. *Reise...*, str. 100.

⁹⁶ Viz Dobrovského listy Durychovi z Prahy 20. září 1797 a z 14. ledna 1795, *Kor. I*, str. 380, 327–328.

⁹⁷ Viz list Dobrovského Durychovi z Prahy 15. března 1795, tamtéž, str. 341.

⁹⁸ Na Dobrovského rukopisný seznam finských slov upozornil poprvé Pavel Bujnák, l. c., str. 632n. Jeho vysvětlení tohoto seznamu je však málo kritické. Bujnák nikde neupozorňuje na chybné Dobrovského přepisy finských slov, například *lusika*, *muurainen* apod., ani neuvádí správné významy finských slov *koni*, *laukka* aj., Dobrovským mylně vysvětlovaných.

⁹⁹ *Juslenii Danielis episcopi scarensis in Svecia lexicon fennico-latino-svecicum*, Holmiae 1745.

¹⁰⁰ Srov. Jusleniovu nástupní řeč při obsazování místa profesora řečtiny a hebrejštiny na universitě v Turku *Oratio de convenientia linguae Fennicae cum Hebraea et Graeca*, Turku 1712. Viz Erkki Itkonen, l. c., str. 133.

¹⁰¹ Slovanský původ těchto slov dokládají například A. C. Lehrberg, *Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands*, Sanct Petersburg 1816; A. J. Sjörgen, *Über die finnische Sprache und Literatur* (psáno 1821), *Gesammelte Schriften I*, Sanct Petersburg 1861; August Ahlquist, „Venäläisiä sanoja suomen kielessä“ (Ruská slova ve finštině), *Suomi kirja* 1857; Otto Donner, *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen I–III*, Helsinki 1874–1888; Mikkel Weske, *Slavjano-finskije kulturnyje otnošenija po dannym jazyka*, *Izvestija obščestva arch.*, ist. i etnogr. pri Imp. Kazaňskom universitetě 1890 aj. Zejména pak třeba uvést základní díla na tomto poli, a to práci J. J. Mikkolý *Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen I. Slawische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen*, Helsinki 1894, a Jalo Kalimy *Slaavilaisperäinen sanastomme* (Naše slovní zásoby slovanského původu), Helsinki 1952. Z dílčích novějších prací pak Kustaa Vilkkuna, „Vanhimmat suomalais-slaavilaiset kosketukset ja suomalaisten esihistoriaa Itämeren partailla“ (Nejstarší finsko-slovanské styky a finská prehistorie na březích Baltu). *Kalavelaseuran vuosikirja* 127–128, Helsinki 1947–1948, str. 244–290; Valentin Kiparsky, „Chronologie des relations slavobaltiques et slavofinnoises“, *Revue des Études slaves* XXIV (1946), str. 29–47; týž, „The earliest Contacts of the Russians with the Finns and Balts“, *Oxford Slavonic Papers* III (1952), str. 67–79; týž, „Suomalais-slaavilaisen kosketuksen ajoituksesta“ (O dataci slovansko-finských styků), *Virittäjä* 1956, str. 71–82.

¹⁰² K těmto otázkám srov. některé statě D. V. Bubricha, například „K voprosu ob etničeskoj prinadležnosti run Kalevaly“, *Sto let polnogo izdaniya Kalevaly*, Petrozavodsk 1950 (viz rozbor Z. M. Dubroviny „Dmitrij Vladimirovič Bubrigh kak issledovatel' finno-ugorskich jazykov“, *Finno-ugorskaja filologija. Učennyje zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta*, No. 314, serijska filologičeskich nauk, vypusk 63, Leningrad 1962, str. 5–18); I. P. Šaskol'skij, „O emskoj teorii Šegrena (Sjögrena) i jeho nasledovatelach“, *Izvestija Karelo-finskogo filiala AN SSSR*, Petrozavodsk 1950, č. 1; N. N. Čeboksarov, „K voprosu o proizchoždenii narodov ugrofinskoj jazykovoj gruppy“, *Sovětskaja etnografija* 1952, č. 1; P. A. Ariste, „Formirovanije pribaltijsko-finskich jazykov i drevnějšij period ich rozvitija“, *Voprosy etničeskoj istorii estonskogo naroda*, Tallinn 1956; P. Ravila, *Suomen suku ja suomen kansa* (Finský rod a finský lid), Forssa 1958; E. Itkonen, „Die Vorgeschichte der Finnen aus der Perspektive eines Linguisten“, *Ural-Altische Jahrbücher* XXXII, Göttingen 1960, sv. 1–2; týž, *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta*, Helsinki 1961.

¹⁰³ Pavel Bujnák, l. c., str. 633.

¹⁰⁴ Srov. dopis Dobrovského Durychovi z 1. února 1795, *Kor. I*, str. 232.

¹⁰⁵ *Kor. I*, str. 420.

¹⁰⁶ Viz Franz Miklosich, *Über den Ursprung der Worte von der Form Aslov. trēt und trat*, Wien 1878.

¹⁰⁷ Počítajíc v to i dvoudílnou knižní monografii T. Torbiérssona *Die Gemeinlawische Liquidametathese I–II*, Uppsala 1901–1903; přehled novější literatury o metateze likvid podává Hans Sørensen v časopise *Langue* 1952.

- ¹⁰⁸ Viz o tom například Miloš Noha, „Vývoj likvidových dvouhlásek v jazycích slovanských“, *Listy filologické* 57, 1930, str. 508–522; František Václav Mareš, „Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj od konce období slovanské jazykové jednoty, *Slavia* 25, 1956, str. 443–495, o metateze hlavně na str. 456–460.
- ¹⁰⁹ Viz o tom Arnošt Lamprecht, „Neskol'ko zamečanij o razvitii fonetičeskoj sistemy praslavjanskogo jazyka“, *SPFFBU A* 4, 1956, str. 17–23; Mirek Čejka – Arnošt Lamprecht, „K otázce vzniku a diferenciacie slovanských jazyků“, *SPFFBU A* 11, 1963, str. 5–20, o metateze hlavně na str. 12. Za upozornění na slavistické řešení těchto otázek vděčím prof. A. Lamprechtovi a doc. R. Večerkovi.
- ¹¹⁰ Nejnověji je Jalo Kalima v *Slaavilaisperäinen sanastomme*, Helsinki 1952, str. 36, nejmodernějším výkladu slovanských slov ve finštině, odvozuje od ruského ložka < * lъžka
- ¹¹¹ Viz E. N. Setälä, l. c., str. 19, a J. J. Mikkola, *Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen*, Helsinki 1894, str. 1–2. Uvádí též Pavel Bujnák, l. c., str. 632–633, a Jalo Kalima, l. c. str. 2–3.
- ¹¹² Srov. J. J. Mikkola, l. c., str. 4, a J. Kalima, l. c., str. 3.
- ¹¹³ Von Brömsen, „Sammlung von Wörtern, welche aus der russischen Sprache in die ehstnische gekommen sind“, *Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache* 1814; A. C. Lehrberg, *Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands*, Sanct Petersburg 1816, a A. J. Sjögren, *Über die finnische Sprache und Literatur (1821)*, *Gesammelte Schriften I*, Sanct Petersburg 1861.
- ¹¹⁴ Nehovoří o ní ani základní syntetické dílo o slovanských slovech ve finštině, kniha Jalo Kalimy (viz pozn. 110), ani starší souborná monografie Mikkolova (viz pozn. 111).
- ¹¹⁵ *Vejtah z Kroniky moskevské, někdy v latině od Alexandra Guagnina sepsané, potom v český jazyk přeložené od Matouše Hosia z Vysokého Mýta. Přidána jest Zigmunda z Herbersteina dvoji cesta do Moskvy. Vytisťený (!) v Praze u Jana Josefa Diesbacha léta Páně 1786.*
- ¹¹⁶ O tomto Veleslavínově vydání *Kroniky moskevské* psal podrobně Josef Macůrek, „První český obraz Rusi ‚Kronika moskevská‘ (z roku 1590) a jeho prameny“, *Slavia* 31, 1962, č. 3, str. 378–407.
- ¹¹⁷ *Rerum Moscovitarum commentarii*, Vindobonae 1549.
- ¹¹⁸ *Zigmunda svobodného pána z Herbersteina Cesta do knížetství Moskevského. Vejtah z Kroniky moskevské...*, v Praze 1786, str. 144–175.
- ¹¹⁹ Srov. kap. III., pozn. 58 a 60.
- ¹²⁰ *Hlasatel český*, druhý roční běh, díl první, v Praze 1808, str. 3–66.
- ¹²¹ Tamtéž, str. 57–62.
- ¹²² *Bemerkungen über Russland auf einer Reise gemacht im Jahre 1792 und 1793 mit statistischen und meteorologischen Tabellen von Joachim Grafen von Sternberg*, 1794, a *Reise von Moskau über Sophia nach Königsberg mit einer kurzen Beschreibung von Moskau nebst meteorologischen und mineralogischen Beobachtungen von J. Graf v. Sternberg*, Berlin 1793.
- ¹²³ Šternberkovu cestu do Ruska popsal podrobně V. A. Francev, *Cesta J. Dobrovského a hr. J. Šternberka do Ruska v letech 1792–1793*, Praha 1923. O vypovězení Šternberkově z Ruska se zmínil též Jaroslav Vávra, „Bohemia v moskevských a leningradských archivech“, *Československá rusistika* 2, 1957, str. 94.
- ¹²⁴ Viz V. A. Francev, l. c., str. 47, 39, 24n. Část Šternberkova cestopisu pojednávající o nevolnictví v Rusku uveřejnil v českém překladu František Kutnar, *Naše národní minulost v dokumentech II*, Praha 1962, str. 96–98.
- ¹²⁵ Nejnověji s novými neznámými doklady o něm psal Georgij Štorm, „Potajonnyj Radiščev“, *Novyj mir* 1964, č. 8. Z nejnovější západní produkce srov. k tomu například studii Allena Mc Connella „The Empress and Her Protégé: Catherine II. and Radischev“, *The Journal of Modern History*, Chicago 1964, č. 1, str. 14–27.
- ¹²⁶ Srov. Dieter Groh, *Russland und das Selbstverständnis Europas*, Neuwied 1961, str. 84–86.
- ¹²⁷ Srov. *Reise...*, str. 92. Úryvky z Dobrovského *Reise* týkající se Finů otiskl ve finském překladu Sulo Haltsonen, „Suomea koskevia matkatietoja v-lta 1792“ (Cestopisné údaje o Finsku z roku 1792), *Historiallinen aikakauskirja* 1942, str. 222–228. O Dobrovského cestě do Finska se zmínil v souvislosti s jeho názory na ugrofinistiku už E. N. Setälä, l. c., str. 112, a J. J. Mikkola, „Slaavilaisen kielentutkimuksen isän Josef Dobrovskýn tiedot...“, str. 89. Nejnověji o tom psal na základě uvedené literatury Sulo Haltsonen, *Praha ja Suomi* (Praha a Finsko). Juhlakirja Eero K. Neuvosen täyttäessä 60 vuotta, Helsinki 1964, str. 36–37, který je též autorem populárně vědeckého článku o Dobrovském – velkém slavistovi „Suuri slaavisti Josef Dobrovský“, *Uusi Suomi* č. 218 ze 16. srpna 1953.